

F 55

W 3

A. 93

Tallinn, Otto
Kiirklikkude mälestusmärkide
registreerimise töö Palamusele.
Tartu ülikooli üliõpilase töö
juhendaja (prof O. Sild)
mälestega

1937

141 e, 29 foto, 18 joon. j'g
16 järgendiga

Esitatud refereendi olt

1a
Ehitatud refereendi
ette,

Kiriklike mälestusmärkide
registreerimistöö

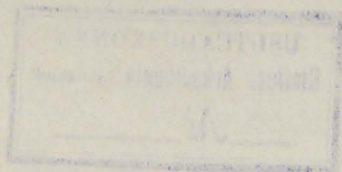
Palamusel.

1937. a. suvel.

Registreeris stud theol. Otto Tallinn.

Koopiatega
warustada!

1
Palamuse (Püha Bartholomeuse) kiriku asub Põhja-Tartumaa keskosaks. Kiriku asukohta geograafilise põhjalains on umbes $58^{\circ}41'$ ja idapikkus Greenwichist $26^{\circ}35'20''$. 1)

Sinne kiriku kannab apostel Bartholomeuse nime. Bartholomeus kuulutas hindulaste evangeeliumi ja jõhtis meile heebreakeelse Matteuse evangeeliumi — nagu Pontanus 2. sajandil kus. hist. eccl. V 10 järele ja Hieronymus de viris ill. pt. 36. teatab. See nimi tõenäoliselt muudeti Pallameus'iks või Pallamus'eks, millist nime kiriku kannab tänapäeval eesti keeles. Sellest nimest tehti Lõvima Revisjoniraamotus aastal 1627 (vt. pilt 26. lk 99) Pallamahl ja teisel Pallamess või Pallamois. Teist vaadet eritab kirikuasutamise aastast 1823 tolleaegne pastor loci Ludvig Kolbe, kes arvab, et Püha Bartholomeuse kiriku esmalt Põhja sõja ajal, mil teda rüüstati, on saanud eesti nime Palla- või Põllemois — ära põlletud kirikomois. 2)

Palamuse kiriku ajaloo.

Palamuse kiriku ehitamise aega pole võimalik täpselt

-
- 1) Palamuse kihelkond. L.K.S. Kodu-uurmise Toimk. väljanne nr 4, 1922. lk 5.
2) Chronik der Kirche und Gemeinde St. Bartholomaei gefertigt gemäß § 248 des Kirchen-Gesetzes von P.L. Kirsch P.L. lk. 5.

kindlaks määrata. Kroomikarijutaja ja ajalooarhiivis Id. Phil. Kõrber omistab Palanuse kirikule kõrget vanadust, kuna ta arvab, et kirik on ehitatud juba esimese Tartu piiskopi ajal, kes valitses aastatel 1224 - 1246. Igal juhul on Püha Bartholomeuse kirik vanematest maakonnas, nagu ühest teatist aastast 1380 järeldub, milline vastandina siinsele nimetab ühte uut kirikut Maarja-lagdaleenas, mis oli Palanuse filiaal. Ka ehitusviis viitab ehituskunsti õitseajale, sest kivid pole kruusast ja lubjast tehtud seguga liidetud, vaid selles segus on liiva asemel kasutatud peenikest maniidipuum. Sellestõttu omab segu määratu tugevuse sideainena. Müürid, millele pannus 5 jalga, tõestavad oma tugevust ka rootsi-vene sõjas 18. sajandi alul, mil tuli kõik muu, ühesarvatud ka pastoraat, täielikult hävitas ¹⁾

Teos "Die evangelische-Lutherische Gemeinden in Russland" on Palanuse kiriku ajaloo kohta järgmist:

Palanuse (Püha Bartholomeuse) kirik, mida keskjäl nimetati Palnis, Pallamahl ja Paldersen, kuulub vanemate kirikute hulka ja teda nimetatamse juba aastal 1234. 17. sajandi alguse sõdade järele oli kirik varemeis ja ehitati uuesti aastal 1643. Kirikumõisa maad olid sõja ajal ära võetud ja Tabian von Wrangel Kuremaa mõisast kinnis 17. sajandi teisel varamõisakirikumõisale kaks adramaad maad. 1718 - 1758 teenivad

¹⁾ Chronik der Kirche und Gemeinde St. Bartholomaei lk 5.

Kas purp ena
ilma tornita oli?

Palamusel naaberõpetajad. 1878-1879 ehitati Palamu-
sele ~~uus~~ õpetajamaja ü ühmane teade õpetajama-
ja kohta ei vasta tõele. Vanemate kohalike elanike
seletuste järgi ehitati sel ajal õpetajamaja ainult
tümber.

Kirikumoonikar on teateid kirikus toimunud re-
montide kohta. Õpetaja Sigismund Petoldi (1784-1809)
ajal sai kirik torni. Selle ajani oli kirik tornita
olnud. Õpetaja Joh. Georg Sigismund Petold (1809-1816)
laskis omal kulul kirikus seest värvida ja kaunistas
altari ja kanteli punase purpuriga. Õpetaja Ludwig
Carl Friedrich Kolbe (1818-1844) ajal remonteeriti kirikut
väljalt poolt ja tehti uued aknad. 1828 sai kirik uue
telliskivist põranda (välja arvatud altariumm, kus põ-
rand veel hää oli) ja uued kelled. 1829. aastal
kaetame kirikus katus uuesti 2) 1842. aastal pa-
randati kirikus torni ja kaeti uuesti rindlitega 3)
1855. aastal kindlustati torni, mis oli juba vana
tolli kirikus poole vajunud 4)

v) Die Evangelische-Lutherische Gemeinden in Russland II Bd. Nr 260.

2) Chronik der Kirche und Gemeinde St. Bartholomaei in 13

3) " " " " " " " " 14

4) " " " " " " " " An. 41.

I Kas on Palamuse kirikul, kabelil, õpetajamajal jne. mõni kiri ehk aastav seinale? uusel? tuulelipul? ristil? jne. Kus kohal see just seisab ja misnagu on tähtfaheline kirja siru? Kallal on kirin, abikirin, kabelid, õpetajamaja jne. ehitatud, mis materjalist ja kui suured nad on? Kas on kirin ja teised sarnased ehitused torniga ehk ilma? Kellele on kirin, abikirin jne. pühendatud?

Palamuse kirikul ja õpetajamajal ei ole seinale, uusel, tuulelipul, ristil jne. mingit kirja ega aastavuu.

Kirin on ehitatud naudkirist. Kiride sideainena on kasutatud lubja ja maniidipuru segu (vt. lk. 2 ajalooline kirjeldus). Kirinu ehitamisajast ja -viisist annab ülevaate O. Freymuthi kirjutis 1929 aastal kirinu restaureerimise puhul:

Inimene kirin oli kahtlemata võlviteta ja oma poolringile läheneva kõrga segmentkaarega ülevõlvitud annad. Palamuse kirinut nimetatakse esmakordselt aastal 1234. Seega on tänapäeval seisvad kirinu müürid ehitatud 13. sajandi teise veerandi esimesel aastail ja ühtlasi on Palamuse kirin vanemaid kirinuehitusi meie kodumaal.

Uuene aja pärast lammutati altariumum ja ehitati täieliselt uuesti. Selle ümberehituse põhjust ei saa mingil määral kindlaks määrata, kuna

Pilt 1. Palamuse kirik. Naade
kaugust.

esimene altarinuumi kuju on tundmata. Analoogiate
põhjal võib aga teatava ettevaatusega väita, et ta
oli, nagu päänuumigi, võlvideta. Ülesti ehitatud al-
tarinuum omas võlvid, millede kuju võis olla praeguste
le lähedane. Aga igal juhul olid nad tub-
listi madalamad praegustest võlvidest. Täpsemate and-
mete puudusel ei saa määrata selle ümberehituse
aega.

Järgmisena ehitati käärkamber altariiumnile põh-
japoolsele külge, nii et senise altariiumni põhjapoolne
üks jäi vahumens altariiumni ja käärkambri vahele.
Selle käärkambriehitusega kaeti kinni üks pääruumi
aken. Kiriku poolt müüriti, see aken poole müüri
panuselt kinni, nii et anna algne ruum jäi alles
päälpool käärkambri lage ja müüri moodustab
kirikule ajalooliselt väärtuslikuma osa.

Edasi ehitati pääruum põhjalinnult ümber.
Pääruum muudeti kolmelaevaliseks võlvitud kirikuks,
hüübiks, mis valitseb mitmesugustes variantides meie
kodumaal kirikulinnu arhitektuuri. Kummised võl-
vid omad olenevalt triumfikaare laiuselt
ligikaudu vahetunde võlvvõlvide laiusel. Saunuti
oli voolav kõrgem külglaevadest. Irimen
võlve võlv avestades müüris mõhalevaid koo-
rejooni ligikaudu ette kujutada. Kaudesambaid
pole aga enam võimalik kindlaks määrata.
Võlvide kindlustamiseks ehitati kummagile külg-
seinale väljapoole kaus tugisamant. Samamoodi ehitati
vanad annad ümber teavakamelisteks. Teoses selle
ümberehitusega rejuudati uuesti ümber altariium. Seni-
sed võlvid eemaldati ja asendati uudega, mis olid
tublisti kõrgemad vanadest. Sellega kõrines uuendati
annaid mis müüri sadal ruum, millise nad täna-
päeval omavad. Kõik need ümberehitused võivad stiili-
listel kaalutlustel umbes 14. sajandi veebruarist leida. Selline
ruum võis kiriku seinta kuni põlvkondade laenuvõime ja järgneva
aja

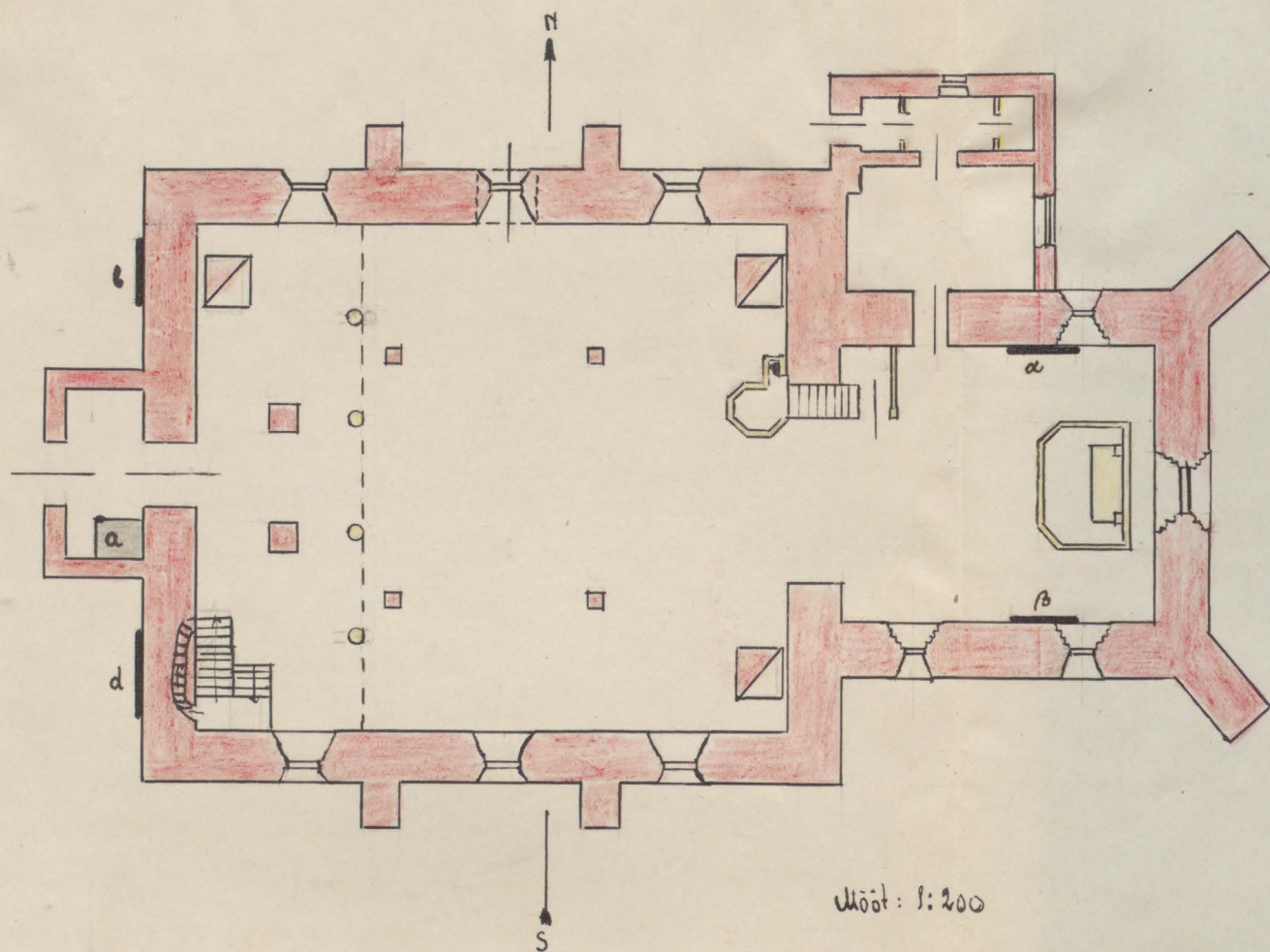
kuni Rootri valituseni on ta õnnelikult ülesõnnud.

1627. aastal on kirin veel võlvitud. Olulist muudatust põhjustavat katastroofi — päähoone võlvide sisselangemist pole võimalin täpselt dateerida. 1680. aastal „kafus sajab läbi, on mädanenud, lagi samuti“. Seega pidid võlvid olema sisselangunud juba mõne aja eest, kuna lagi oli juba mädanenud. Nii on tõenäoliselt see õnnetus juhtunud umbes Vene-Rootri sõja ajal, viiskümneendate aastate lõpul. Puulaega on pidanud kirin leppima järgnevate sajadite vahel. Liigseis muutunud tugisambad kõrvaldati.

Aastal 1821 asendati pääruumi vanad uute suurematega, mis polnud kirinule ehtsaks oma nohmaka kaunidusega. Altariruumis jäid õnnelombel vanad annad alles. See on viimane muudatus olnud. Kui välja arvata ühte põranda tõstmist ja hädavajaliku nõhemard remonte, on kirin seisnud viimase sajandi vahel muudokusteta kuni kaesoleva restaureerimiseni. 1)

1929. aasta teisel poolel restaureeriti Põltsama kirikut. Ehitati, püüdes täpselt jälgendada erimusi võlve, pääruumile suud võlvid ja parandati altariruumi võlve, mis remondi ajal osaliselt sisse langesid. Samuti ehitati uuesti üles tugisambad. Kirin mahviti seest ja väljast ning värviti.

1) O. Freymuthi artiklul — Dorpater Zeitung Nr. 286 Mittwochs d. 11. Dezember 1929. lk 2 ja 3.

Joonis 1. Palamuse kiriku põhiplaan.

α ja β -ga on märgitud nishid.

a, b ja d-ga on märgitud hauaplatsid.

Kiriku pääruumi on kolmelaevaline.

Kiriku ruum (seesised mõõdud):

<u>Pääruumi</u>	pinnaus	16,4 meetrit
"	laius	14 "
Kesklaeva	"	7 "
Küljelaeva	"	3,5 "
Pääruumi	kõrgus	8,8 "

Altari ruumi	pinnaus	10 meetrit
"	laius	7,7 "
"	kõrgus	7,6 "

Võidukäär	laius	5,5 meetrit
"	kõrgus	6 "

Kiriku müüri paksus on 1,5 meetrit.

Pääruumi igal laeval on kolm võlvi. Võlvid toetuvad meljale neljakandilisele ($0,4 \times 0,4$ m jämedusele) raudbetoon sambale (vt. pilt 2 lk 10.) Võlvide kindlustamiseks on kiriku põhiplaani (lk. 8) nähaolevad neli tugisambast, kaks neist maagi külgsina ääres väljaspool kirikut (võrdle O. Freymuthi kirjeldus lk 2) Samuti altari ruumi kirde- ja kagupoolsel välismuudel on tugisambad (vt. pilt 1 lk 5 ja joon. 1 lk 8.) Altari ruumil on kaks võlvi. Altari ruumi põhjapoolsel küljel on $5 \times 5,2$ m ruumne kaar-kamber, mis on jaotatud vaheseintega neljaks ruumiks. Kiriku läänepoolses otses on $2,15 \times 4,8$ m ruumne akoda. Kirikul on laud- ja esnojal famentpõrand.

FOTO · SELLEKE

Piet 2. Palamuse kiriku seestvaade. Vaade
altari suunast pöörates pöörde poole.

Altariumi põrand on muust osast ühe ja aasaja
 põrand kolme astme võrra kõrgem. Kirin on kõlar
 ja omab kolm ahju pääruumi värde, kagu- ja loode-
 poolses nurgas. Kirinu pääruumi lääneservas on 4,6 m
 laiune rõdu, mis toetub neljale ümmargusele 30cm
 läbimõelduga puust kandesambale (vt. pilt 2 lk 10.) Pildid

Pilt 3 Kirinu seentvaade. Vaade
 rõdualt altariumi poole.

on näha ainult kogu rõde kandesammas. Seljas, va-
sarpoolse sammas jääl rõlvide kandesamba varje. Ki-
riku pääruumi edelapoolset nurgast võib rõdule kahe-
järgulise puittrapp. Pildil 2 on näha kaus rõdu pöran-
dat läbistavat neljakandilist ($0,8 \text{ m} \times 0,8 \text{ m}$) tellisviivist
toru kandesammas.

Kirikku pääruumil on kaus ust: 1) pääruumist
eesmõlla viiv $1,6 \text{ m}$. laiune uus (vt. pilt 2 leht 10.) ja 2) põh-
japoolse seina keskmise auna all olev 1 m laiune
 $1,25 \text{ m}$ kõrgune uus.

Reskojast võib välja $1,8 \text{ m}$ laiune pääuus.

Pilt 4. Kiriku pääuus.

Altairuumist võib 80 cm laiune uus käärkambri-
line käärkambri ehitamist on see uus olnud altairuumi
välisruum. Käärkambri ehitamisega jäi ka altairuumi

käärnambiga ühendavate vahennuse (vt. O. Freymuthi kirjeldus lk 6.). Sel juhul on pääl keraamiline võlv, millest ora on näha pildil 3. Ole kaitseli võidunee kõrval. Käärnambist võib välja lääneseinas olev 90 m laiune uus.

Kiriku katus on kaetud shinditega.

Palamuse kirik on torniga. Torn on puust, ehitatud renessansi stiilis õpetaja Sigismund Peroldi (1784-1809) ajal. 1) 1855. aastal kindlustati torn, kuna ta oli juba kaus tõlgi kiriku poole vajunud 2) 1929. a. parandati viimast korda torni ja kaeti torni katus triinuplexiga.

Torni kõrgus on ~ 40 meetrit. Torn on kaheksatahuline. Torni laimõõt on ~ 3,5 meetrit. Torni tipul on muna ja kruuk.

Torni pääsle kiriku laelt punnedelid mööda. Kiriku laele võib kiriku läänepoolsest müürist olla vintrepp (vt. kiriku põhiplaan lk 8.). Trepile pääsle kiriku rõdule viiva trepi vahelplatvormilt väikse rauast uue kaudu, mis oralt näha pildil 2 (lk 10.) vasakpoolse võlvide kandesamba kõrval rõdu all.

1) Chronik der Kirche und Gemeinde St. Bartholomaei lk 13

2) " " " " " " " " lk 41.

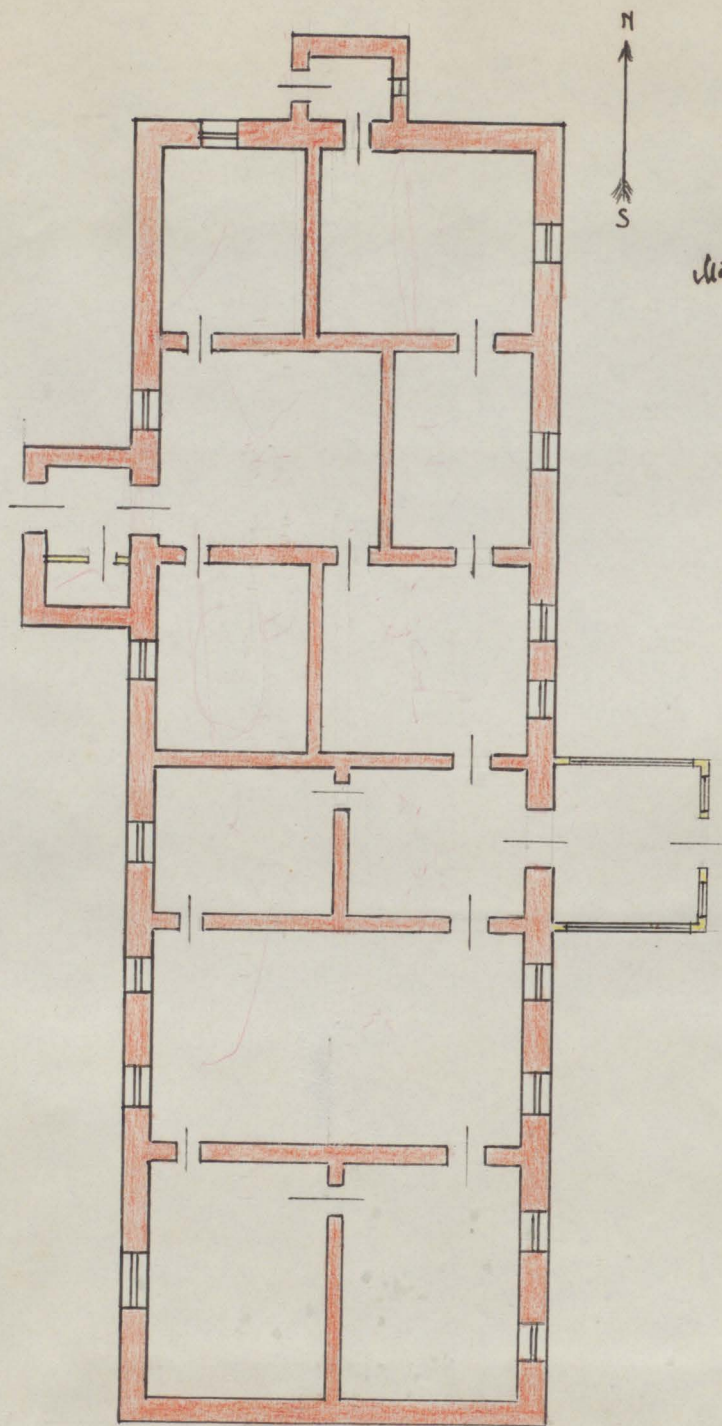
Õpetajamaja on üheksakümnend sajandi ehitistööde
 sega ehitus. Õpetajamaja ehitamisega pole võima-
 lin rindlase määral. 17 sajandi elul asetleidnud

Pilt 5. Õpetajamaja . Vaade idast.

sõdade ajal hävines kõigi muu, ühesaavadud ne
 õpetajamaja. Aller jäid ainult kirikumüürid. Õpetaja
 Ludvig Kolbe (1818-1844) arvates ehitas 5-koalise tel-
 liskivist õpetajamaja õpetaja Reimers, kes arvatavasti
 1739. aastal Palomuse õpetaja ametisse astus ¹⁾
 Õpetaja Sigismund Petoldi (1784-1809) ajal ehitati

1) Kirchen-Buch der St. Bartholomäuschen Kirchspiels l. 360

Joonis 2. Õpetajamoja põhiplaan.
 Kõrdeningal olevas ruumis on
 koguduse kantselei ja kirikuarhiiv.

õpetajamajale juurde uus tuba ¹⁾ aastal 1857 ehitati uus ruum eraldi sissekäiguks kantseleiruumiks. Samuti ehitati ümber ahjurid ja parandati katust. Lühikese aja jooksul maja välist valgus ²⁾ Viimast korda on õpetajamaja ümber ehitatud praost Burkhard Hiemann (1877-1909) ajal (õpetaja ja vanema kohaline elanike seletus).

Õpetajamaja pinnus on 35,5 m, laius 11,3 m ja kõrgus 4 meetrit. Majas on 12 ruumi, neist üks ärulituba maja lõunaotsal, kaks välisehitatud ees-kohta ja rõdu.

Palamuse kihelkonnas, 2,5 km Lõuna asundusest lõuna poole, Lõuna-Kaiavne teel 250 m. Lääne pool on Sava vennastevõimude palvemaja. Palvemaja on

Pilt 6. Sava palvemaja. Vaade edelast.

1) Chronik der Kirche und Gemeinde St. Bartholomaei lrv. 13

2) " " " " " " " " lrv. 26

õlgratusega palverehitus. Vana palvemaja on ehitatud 1818. aastal ¹⁾. Veel mõne aasta eest on seal peetud jumalateenistusi, kuid need on hoone osaliselt lammutatud ja säilinud on ainult pildil 6. nähaolev osa. Vana palvemajal pole olnud mitte-
 git kirja ega aastaaru (kohaline elamine seletus).
Palvemaja on olnud tornita.

Palanuse niri on pühendatud Püha Bartholomeusele.

1) Palanuse kihelkond. T.M.S. Kodu-ennimise teinuksena väljastamine m. 4. 1922. a. lk. 29.

II. Millal ja mis materjalist on valmistatud kiriku
ja abikiriku altar (ehk altariid, kui veel vana tarvitama-
mata olemas)? Millal on altari laud või alus (resp.
kas ei ole vanaaegset altariinvi, millel istid nukkudel
ehk kerkel)?

Palamuse kiriku altar on valmistatud 1696
aastal tundmatu inime poolt. Altar on suur puu-

Pilt 7. Altar.

1) Palamuse kihelkond. L.K.S. Kodu-uurimise teinukonna
väljaanne m. 7. 1922. a. lk 29.

Lõiketöö, barokustilis Praegu pole leida mingit dokumenti ega monumentaalkirja, mis selgitaks altari valmistaja ja annetaja isikut. Enne 1929 aastal toimunud kiriku restaureerimist on olnud altari pildil all kiri, kuid see on üle värvitud, ilma et temast noopiat oleks jäänud. Kirjelduses "Palamuse kihelkond" leiduvad andmed altari valmistamisaja kohta on võetud eelnimetatud kirjast.

Altari ruum:	kõrgus	7 m
	piirus	4 m
	laius	2,5 m

Altar on altari ruumi idaseinast 80 cm kaugusel. Altarilaua juurde viib kolm astet. Altarilaud on puust.

Altarilaua ruum:	piirus	194 cm
	laius	56 cm
	kõrgus	98 cm

Puust altarilaua sees on vanaaegne kivist altar. See on lihtne risttahuna kujuline kivi ilma ristide ja kirjadeta (õpetaja ja O. Freymuthi seletus).

Altar on 1929. aastal üle värvitud.

III. Mida kujutab altari pilt, kelle töö ta on ja mis aastast? Kui altaris mitu pilti ja minkudused on, siis näin täieliselt kirjeldada!

Altaris on kolm pilti. Igal pildil on minkudustega kaunistatud raam. Pildid on maalitud punke. Pildid on avatavasti maalitud altari valmistamise ajal. Maalija isik pole teada.

Alumine 74 cm laiune pilt kujutab Püha õhtusöömaaga. Ruum, mille P. õhtusöömaag toimub, on mingi sammaskäik (heledad vertikaalsed jooned pildi tagaplaanil) punase-valge ruudulise parkettpõrandaga. Pildi eriplaanil on laud, mille ümber Jeesus istub ühes jüngeritega. Jeesus istub laua vastas külje (arvates vasem poolt) kesksel näoga vasem poole. Samal laua küljel näoga vasem poole istuvad neli jüngrit, kaks paremal ja kaks vasemal Jeesusest. Kummaltki laua otsal istuvad kaks jüngrit ja laua ees küljel seljaga vasem poole neli jüngrit. Jeesusel on seljas helesinine alusrüü ja punane päälüüne rüü. Jüngerite riietus (arvates Jeesusest paremale): I valge riietus; II tumesinine riietus; III sinine riietus; IV helepruun riietus ja V tumepruun riietus. Jüngerite riietuses (arvates Jeesusest vasemale) erinevad järgmised värvid: I tumesinine, II tume (värv pole võimalik määrata), III valge, IV sinine, V punane, VI hele-

FOTO · SELLEKE

Piet 8. Kiriku seestvaade.

muu alusmü ja rüine päeline mü.
 Jums näitab vasaru väega lase esiniljel vasa-
 milt teisena istuvale jünqile (arvatareiti Jundasele).

Alumise pildi naami moodustavad sammestepaa-
 rid, millede vaherohal meesnejud ja stiliseeritud
 akantuselehed neil istuvate naisnejudega.

Paremal pool alumist pilti loogamejulisel sa-
 hest otsast vastu pildi naami toetuvale akantu-
 selehel istub naisneju vaatega rüine pool.

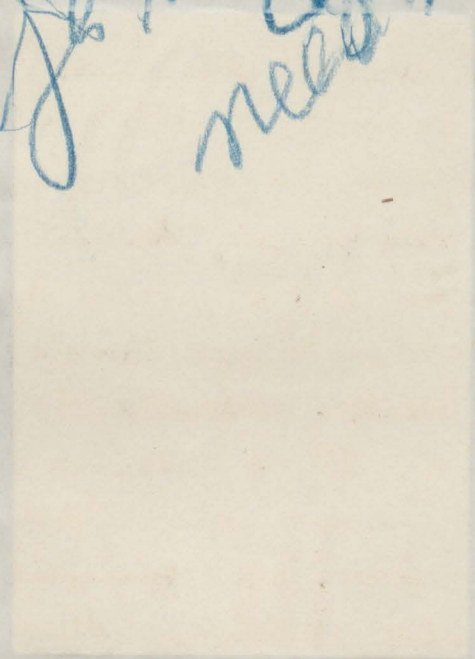
Piet 9. Altari alumise pilti
 di naami parempoolse osa
 ühes nejudega.

Naisneju jalad toetuvad ühele vähe allepoole

From album of ...
...
...

...
...
...

2
on
Keg see
man's put
of paper
need
Keg

...
...

...

paindunud ja kokkuvõetunud otsaga lühehaare.
 Varan rinnaalasse tõmbunud käsi on sirutatud välja
 rinna kõrgusel. Parema käega hoiale kuju rõhu
 kohalt oma üliüliet. Kuju on väike suur ja
 näol lahke ilme. Tumepruunid juuksed langevad
 seljale. Riieüksus on paremat õlga ja suuremat
 osa paremast rinnast vabandjätke hall alusriie
 ja muulillemine ümber keha kinnitatud ning
 varvasteni ulatav päälisriie. Riie on lai, riie
 et käega hoide tõmbub riie suurtesse vorti-
 desse.

Wõimevõime varasul on kaus tumepruuni
 140 cm pikka sammast (vt. pilt 9 lk 23.). Samad
 on pildiraamid rõhu espool. Samaste vahel on
 15 cm. Samba alumine ots toetud kollavõrvi sei-
 bidale ja ülemine ots on kaunistatud kollavõr-
 vi ilustustega. (mündustega). Samaste alus on
 kõrg 58 cm arvates altavilalt. Kahe sam-
 ba vahel on 85 cm kõrgune türedane-
 haline meeskuju. Kuju seisab sammastest rõhu
 espool. Kuju vöö on suunatud rõhu va-
 sanule (kuju endas suhtes). Näoilme on julge
 ja kindel. Juuksed ja samuti poolkühmeks-
 lõigatud habe on pruunid. Parema käsi on
 küünarnukist ette painutatud. Kael on kinnine
 raamat. Varan käsi on küünarnukist painuta-
 tud ja suunatud poolvaranule. Varan jälg
 on astunud samu ette. Riieüksus on kuju

puur nahmüü , mis jätab vabaks parema öla
ja rinna ja vasaku jale põlveni. Nahmüü
on niinitatud heevõrvi võiga . Selja taga on
võõ vahela pistetud sinine riie, mille servad
on naha puurade kohal.

Alumisest pildist vasakul on samuti kaus
kuju ja kaus sammast (vt. pilt 10 lk 24.), Mees-
kuju (Mooses - sarvedega) seisab vaatega nriku
poole. Kuju käed on küünarvunnist painutatult
välja sirutatud. Paremas käes on kepp. Vasaku

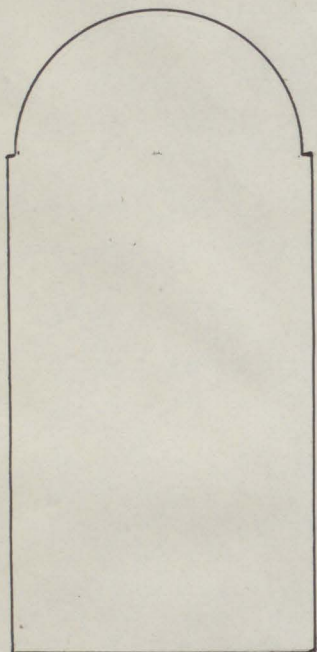
Pilt 10. Altari alumise
pildi raami vasakpool-
ne osa tihes kujudega.

En motor förbrukar 100 liter bensin för att köra 1000 meter. Hur mycket bensin förbrukar en motor för att köra 100 meter?

En motor förbrukar 100 liter bensin för att köra 1000 meter. Hur mycket bensin förbrukar en motor för att köra 100 meter?

En motor förbrukar 100 liter bensin för att köra 1000 meter. Hur mycket bensin förbrukar en motor för att köra 100 meter?

käzivane pääl on olund kaus kävulauda, mis aga
maegu on sealt eemaldatud. Kujul juunmed ja kabe
on tumepruunid. Ristuseus on käistega alusrüü ja
üle parema öla herdetud päälnine rüü. Kujul on
pahane näoitme.

Joonis 3. Moosese käel
olund kävulaud.

Kõvalolev joonis kujutab
Moosese käzivanel olund kä-
vulauda. Kävulaudadele on
känd märgitud suute rooma
numbritega.

Moosese vasakul on
naiskuj. Kujul istub sti-
liseeritud anantuselehel. Anan-
tuseleht on loogamujuliselt
painutatud ja toetub
otstega pildi naemile. Nais-
kuj jalad on suunatud
vasakule. Kujul parem
käsi on välja sirutatud.
Ristuseus on kujul hall

käistega rüü.

Teine, kesumine, pilt kujutab Jeesust ristil.
Jeesuse käed on 85° nurga all. Pea on langenud
paremale ölale. Jalad on löõdud ristile ühe
naelaga, vasar jälg parema pääle. Vasar põlv toe-
tub paremale. Risti all on nunn päälum,
mille all ristipanded säareleund. Risti ülemisel

korrigierte nach dem Original kann man
manchmal auch etwas ändern. Ich
am Anfangs war ich sehr
in der ersten Zeit war ich
ganz anders.

Ich habe jetzt
einige Änderungen
gemacht. Ich habe
einige Änderungen
gemacht.

Ich habe jetzt
einige Änderungen
gemacht. Ich habe
einige Änderungen
gemacht. Ich habe
einige Änderungen
gemacht. Ich habe
einige Änderungen
gemacht.

Ich habe jetzt
einige Änderungen
gemacht.

Ich habe jetzt
einige Änderungen
gemacht.

Ich habe jetzt
einige Änderungen
gemacht. Ich habe
einige Änderungen
gemacht. Ich habe
einige Änderungen
gemacht. Ich habe
einige Änderungen
gemacht.

Keine Änderung

otsel on paberikihit päänkirjaga INRI. Jeesuse nimeks
ümber on valge riie, mille otsad sõlmatud va-
sakuks puusale.

Maas risti kõrval vasakul on heledajumustine nai-
ne, riidetud helepunasesse alus- ja tumesinisesse päels-
rüüses. Paremal pool on tumesinisesse alus- ja helepu-
nasesse päelsrüüses riidetud mees. Mõlemate näoilmed
on rüüvad.

Keskmise pildi raami kaunistuse moodustavad tu-
mepunased sambad, stiliseeritud akantuslehed ja ingli-
kujud (vt. pilt 8 lk. 21.) Parempoolsel inglikujul on käed
välja sirutatud. Riieüksus on kerge looririba. Vasampool-
sel kujul on paremas käes mingi rull. Vasem käsi
on väljastatud, vasem jalg on väikese sammu ette
astunud. Riieüksus kerge loor. Kujude ja pildi vahel
on rummalgi pool stiliseeritud akantusleht. Viimase
ja pildi vahel rummalgi pool on tumepunane sammas,
mille ülemises otsas kollavärviline nöördus ja mille
alumine ots toetub kollavärvilise servadega seibidele.

Kolmas, ülemine pilt kujutab Jeesuse taeva-
minekut. Jeesus on pildi keskel ja näitab parema
käega ülespoole. Paremal ja vasakul hõlju rahvast
kelle pilgud suunatud ülespoole tõusvale Jeesusele.
Rahvas riieus on kirju. Irisevad mitmesugused värvid
(valge, punane, roheline, pruun, kollane).

Pildi raami kaunistusüksus on stiliseeritud akan-
tuslehed rummalgi pool. (vt. pilt 8 lk. 21.). Pildi pääl

raami ülemisel serval on valge tiibadega inglipäe.

Altai tipul on Õnnistegija meju (vt. pilt 8 lk 21.)
 Õnnistegija parem käsi on küünarnukist ülespoole pai-
 nutatud ja näitab sõrmega ülespoole. Vasaru käsi
 on rinna kõrgusel varakule (unju enda nuktos) väljõ zi-
 nutatud. Vaade on suunatud üles. Riiehusens on
 Õnnistegijal üle varaku öla heidetud ja ümber niueta
 seotud ning paremal puural sõlmutud riidele.

Ülemise pildi alumise serva kõrgusel on kaks
vertikaalselt asetsevat onsa, millele varem on istu-
nud inglimehed (õpetaja seletus).

IV Missugused kirjad leiduvad altail, altai pildil, altai võrel, ja mis aastast, kui kiri ise seda ei ütle?

Altai keemisel pildil risti ülemisel otal
oleval paberilehel on tähed:

INRI

Samuti nutrifixil on tähed:

INRI

Muid kirju altail pole. Vasem on vill olnud
alumine pildi all kiri ja aastaarv 1696, kuid
sellist koopiat pole säilinud.

̄ Mis materjalist on kantseel ehk kantseid (kui neid mitu) ja mis aastast nad on.

Palamuse kiriku kantseel on barokstiilis puu-
 lõinetõis. Kantseeli valmistamise aega pole võimalik
 täpselt dateerida. Arvatavasti on see ehitatud sa-
 muti kui altargi 17. sajandi lõpu-aastatel.¹⁾
 Samuti pole teada kantseeli annetajat ega valmista-
 jat. Kantseel (vt. pilt 8 lk 21.) toetub punktivale (vt. pilt 12.
 lk 21.), mille alla 1929. aastal on asetatud kahesa-
 nungeline alus. Punktivale otsas on peolinnas kujuline
 kantseeli põhi. Kantseel on kahesamunuse hülkikakuna
 kujuline, millel prundub vass külge. Kantseelisse viib trepp,
 millele pääseb altairumunilt kantseeliumse kaudu (vt. pilt 18.
 lk 30.) Kantseeli jala alus, jala ja põhja kogukõrgus on
 1,6 meetrit. Kantseel on kõrge 1,1 meetrit. Kujusid
 ümbritsevate raamide kõrgus on 74 cm ja laius
 38 cm. Kantseelil on kahesamungeline katvus (vt. pilt 16 lk 28).
 Kantseel on nagu altargi samuti värvitud
 1929. aastal kunstnik R. Kiviti poolt.

VII Missugused pildid, kujud resp. niherdused ja kirjad leiduvad kantselei ja kantseleikatusele ja missugused värvid erinevad?

Kantselei uuse niherdusele on näha pildil II.

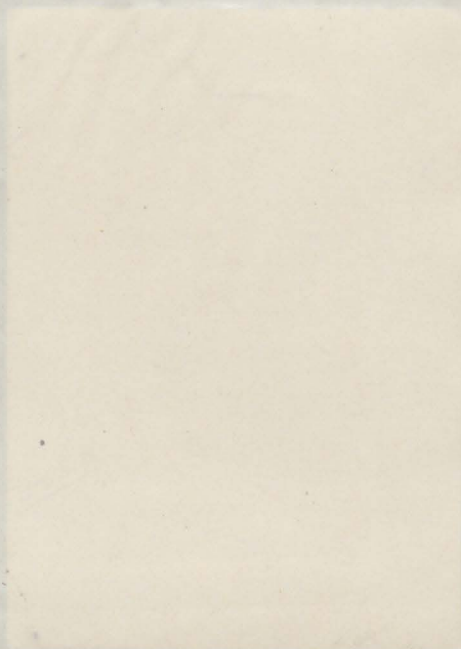

Pildil II. Kantseleiuuse.

Uuse pääl oleva niherduse kõrgeimast tipust vahe allpool on jutustaja sümbol. Sääle on kujutatud avatud suu harrade teavate hammastega ja rõvad. Uuse ülemine rida rõguveel, uuse püüadel on vummalgi pool inglipää. Kantseleituupi madalal seinal olevad niherdused on näha pildil II uusest vasemast.

Handwritten text at the top of the page, likely bleed-through from the reverse side.

Handwritten text below the top section.

Handwritten text below the central blank area.

Handwritten text at the bottom of the page, including a large signature or name.

Kantsli poolmuna kujulisel põhjal alumisel (välisel) küljel on nixerdustena mingid õied ja seitse ebaloomulikuelt ettepainutatud keeskahadega (vt pildid 12-14)

Pilt 12. Kantslijalg, põhja ja
kaas meju.

Kantsli seintel (külgedel) on seitse kuju.

Pildil 12 parempoolsel meeskujul on pruunid juuksed ja habed. Kuju paremal käsil on raamat. Vasaku käega hoiab kuju rinnal vahel oma tumesinist päälisrüü. Alusrüü on kujul helesinine.

Pildil 12 vasakul pool on tumepruunide juuste ja habemega meeskujul. Kujul on paremas käes helesinine raamatukott ja pääs sinine müts. Kõrge-

sens on tumepruun alusrii ja pruun päälisrii.
jalas on bešid saapad.

Pilt 13. Osa kantslist ka-
he reijuga.

Pildil 13 parempoolne on pruunide juunte ja he-
bemege meenuju. Riietusens on heleshelino alus-
rii ja üle vasaku öla heidetud ning paremal
väljel kinnitatud rohekaskall päälisrii. Vasakus
käs on reijul musta kaantega vullatud servade
ga naamat.

Pildil 13 vasakpoolne on Kristuse reiju, rii-
tatud heledasse rohekaskalli alusriisre ja riisre-
se päälisriine. Kristusel on tumepruunide juun-
sed ja habe. Ülestõstetud parema käe kahe

esimese sõrmega näitab Kristus illespoole. Vasaku
kaenla all on maaüks.

Pilt 14. Osa kantilist kol-
me kujuga.

Pildil 14 parempoolne on tumepruunide juurste
ja habemega Andrease kuju (Andreast iseloomustar
allapoole pööratud rist). Andrease riietus on he-
lesoheline alusrüü ja rohkaspruun päeline rüü.
Paremas käes on Andreasel mustade kaantega kuld-
servadega raamat. Rist seljataga on tumepruun.

Pildil 14 keskmine on tumepruuni juurste ja
habemega meeskuju, kelle riietus on tumepruun
päeline rüü ja rohe heledamad pruunid püksid.

Pildil 14 vasakpoolne on pruunide juursetega

naismeju. Riieatus on heleinine alusmü ja tume-
sinine päälisrüü.

Piltidel 12, 13 ja 14 on nõha altai nülgi rau-
nistavad nikerdused.

Kahensanurgeline kantslikatus on kaunistat-
tud nikerduste ja kujudega (vt. pildid 15, 16 ja 17.)

Pilt 15. Kantslikatus.

Katuse serval tõuseb püstiasendis mas ruju
(vt pilt 16 lk ja pilt 17 lk 36), millele toetuvad teiste
otstega katuse nurkadele paigutatud nikerdused.
Katuse serval, nime nülje keskushtadel, on
inglinnjud. Kujudel on helepruunid juuksed.
Riieatus on rüged hallid loorid. Inglinu-
judel on valged tiivad. Igal inglinujul on
käes olnud mingi ese. Ieda näitab ru-
jude käte asend ja kehahoid. Nüi on veel
maegugi altairummi poolt avates volumendel

inglikejul (pildil 16 keskmisel) käes suure pulga-
ga reedel, viiendal inglikejul (pildil 17 keskmisel)
kepp ja muudalt istuval inglikejul (pildil 17
vasakpoolsel) samuti kepp.

Pilt 16. Kantsevikatus.

Kantsevikatuse tipul nixerduste koondumisel
moostunud alusel seisab laialirajatud kät-
tega suurem inglikeju. Inglikeju on rüetatud

valgesse ruusse. Kuju vaade on suunatud ülles.

Pilt 17. Kantslikatus.

Kantslikatuse alumisel küljel on laiakilastatud tiibadega helerüme lind (vt. pildid 16 ja 17)

Kantslil erinevad värvid: Põhivärv on roosakas bee. Heledamate kohtade (piltidel nohe) värvus on hele bee ning kujusid ümbritsevate raamide ja kantslikatusele oleva

maokujä ülemise otsa ilustamiseks on kasutatud
kuldvärvi.

Kujude juures erinevad värvid on nime-
tatud espool.

VII Mis materjalist, mis ajast ja missuguste kujutuste ning kirjadega on ristimise astjad ehk vaagnad? Mitu neid on? Kas leidub veel kusagil katoliik- aegse ristimiskivi?

Palamuse kirikul on üks hõbedast piken- gune ristimisvaagen (vt. pilt 19. lk 45.).

Elliprikujulise ristimisvaagna pikem läbimõõt on 39 cm ja lühem läbimõõt 30 cm. Vaagna põhja pikem läbimõõt on 27 cm ja lühem lä- bimõõt 18 cm. Vaagna sügavus on 5,2 cm.

Vaagen kaalub 80 loodi ja on maksnud 260 rubla. Vaagna on laskunud valmistada aastal 1826 õpetaja Ludwig Kolbe soovil koguduse pat- ron maenherrin von Liphardt andes 100 rub- la ja teised kirikuasutajad makses igakuise ühe rubla aadressi pealt, samuti on vaagna mu- retsemisel kaasa aidanud valitsejad ja talu- pojad.

Ristimisvaagnal (põhja alumisel küljel) on järgmine kiri:

Auf Vorschlag und Wunsch des Pastors Lud- wig Kolbe liessen // sich die St. Bartholomäi- schen Kirche diesen Taufbecken im Jahre 1826 anfertigen der Herr Patron der Kirche Landrath

Koopia tuleb ka
harilikkude tahte-
dega ümber kirjutada,
või parem originaal!
Kui ristimisel vagnas
tuleb ka harilikkude
tattedega wälja kirju-
tada, nagu poleogra-
afilises praktikas
nõutakse!

von Liphardt gebend 100 Ro und alle // andern
 Eingepfarrten zahlend einen Ro pr. Haken. Doch
 milde Beiträge von einigen Verwalteten und
 Bauern halfen auch den fromen Zweck aus-
 führen // Der Becken wiegt 80 Loth und kostet
 260 Ro.

Das Gefäß ist aus Kupfer gefertigt und hat einen
 Durchmesser von 12 Zoll. Es ist mit einem
 Deckel versehen, der ebenfalls aus Kupfer
 gefertigt ist. Der Becken wiegt 80 Loth und kostet
 260 Ro. Die Eingepfarrten zahlen einen Ro pr.
 Haken. Die Bauern helfen auch den fromen
 Zweck ausführen. Der Becken wiegt 80 Loth
 und kostet 260 Ro.

Koopia I Ristimisvaagnal leidwa nirja noopia.

Katolinuagset ristimisviiri vihelnonnas
 ei leidu.

VIII Mis materjalist, ajast ja misuguse kirjaga on kroonlühtrid ning lühtrid ja mitu neid on?

Kroonlühtrid on kolm. Kaks neist on kollasest vasest ja üks pronksist.

1) Kollasest vasest kroonlühtr, lühtr valeriinutõis (vt. pilt 2 võidu kohal). Praegu ripub see kroonlühtr kirikulaeva keskel, ainult neljale kaandesambale toetuma võlvi all. Kujult 12-nurkline, 24 küünla jaous, igal nurgal 2 küünalt. Kroonlühtri külgedel on reljeefsed kujud (igal küljel üks kuju). Kroonlühtri valmistamisega, annetaja ja valuristaja isikuid pole võimalik kindlaks määrata, kuna kroonlühtril pole mingit kirja ega samuti ei leidu dokumentides teateid tema kohta.

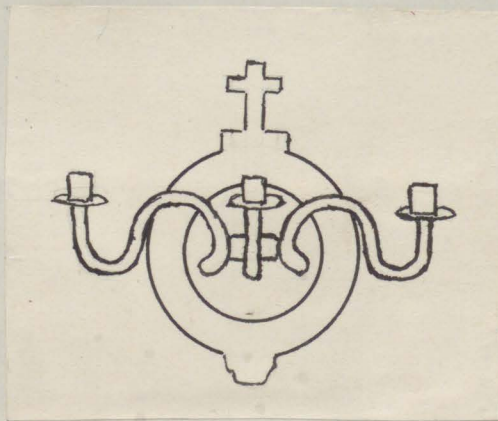
2) Pronksist õõnes kroonlühtr (vt. pilt 3 võidukaare ees). Kroonlühtr on 24 küünla jaous, see kroonlühtr on ostetud paari aasta eest Tallinnas Siguliste koguduselt. Kroonlühtril mingit kirja pole. Püüdnud teated valmistamisaja ja valuristaja kohta.

3) Kollasest vasest õõnes kroonlühtr 24 küünla jaous (vt pilt 3 lk. 11. ja pilt 7 lk 18. altari ruumis). Kroonlühtril mingit kirja ei ole. Püüdnud teated valmistamisaja ja valuristaja ning annetaja kohta.

Palamuse kiriku kroonikas leidub järgmine teade aastast 1869 ühe kunstiväärtusliku kroonlühtri ostmise kohta: Kirin sai Würzburgis valmistatud messingist kunstiväärtusliku kroonlühtri, mille eesti kogudus muretses maarahva pärisorjusest vabastamise mälestuseks. ¹⁾

Arvatavasti käib see teade kolmandana kirjeldatud kroonlühtri kohta. Kindlasti ei saa seda aga järeltada, kuna nimetatud kroonlühtril pole mingit kirja, mis mätsaks tema valmistamiseaja ja -koha.

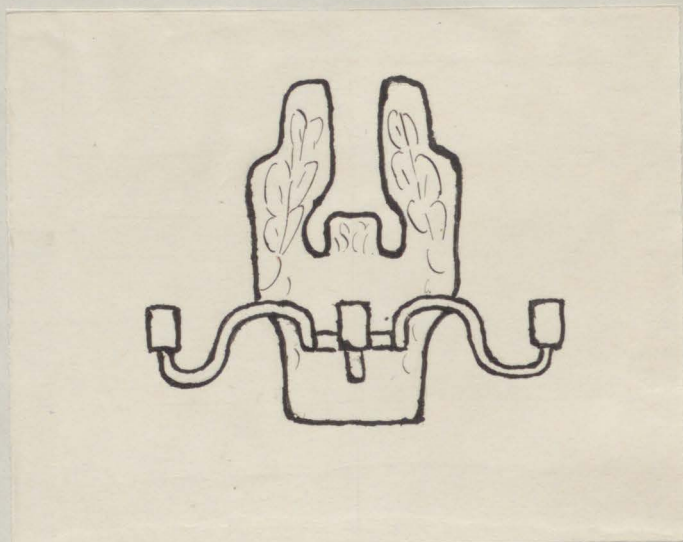
Kirinu seintel ja võlvide kandesammastel on 12 kollasest vasest lühtrit. Lühtrid on 3 müüriks jaot. Lühtritel mingit kirja ei ole. Lühtrid on näha piltidel 2 (ku 10) ja 3 (ku 11).

Joonis 4. Kirinu seintel ja võlvide kandesammastel oleva lühtri joonis.

1) Chronik der Kirche und Gemeinde St. Bartholomäi in 92.

Kirinu eskoja seinal on kaks joonisel 5 kujutatud kollasest varest lühtrit kolme müünla jaoks. Lühtritel mingit kirja ei ole.

Joonis 5. Kirinu eskoja seinal oleva lühtri joonis.

Altaril on kaks suurt varest ülehõbetatud lühtrit (vt. pilt 18 lk. 43). Lühtrite kõrgus on 60 cm. Lühtrid on ühe müünla jaoks. Lühtritel mingit kirja ei ole.

Päale eelmiste on veel neli vähemat varest ülehõbetatud lühtrit kahe müünla jaoks (vt. pilt 18 lk. 43). Lühtrite kõrgus on 35 cm. Lühtritel mingit kirja ei ole.

Pilt 18. Kruusifiks ja küünlad.

15. Mis materjalist, ajast ja mis kirjadega on karikad, kannud, paterid, nutritiivid ja muud kirikuväistad ja palju neid on?

Hõbedast karikas.

Karikas kaalub 50 loodi. Karika kogukõrgus on 24,5 cm. Karika jala kõrgus on 13 cm. Karika läbimõõt on 12,2 cm ja jala aluse läbimõõt 12,5 cm. Karika ilustused on näha pildil 19 (lk. 45).

Karika jala alumisel serval on järgmine

kiri:

"G. A. Strom-Feldt. C. E. Taube 50 Loth
Renoviert 1821 vom Pastor Ludwig Kolbe"

Koopia 2. Karika jalal olev kiri,

Karika jalal olevast kirjast järeldub, et karika on kirikule annetanud G. A. Stromfeldt ja C. E. Taube.

Pilt 19. Palamuse viirikuriistade rüütu.

Kannu vasest ülehõbetatud kannu (vt. pilt 19.).
Kannude kõrgus on 36 cm (sellist kaane kõrgus
8 cm). Kannude läbimõõt päält on 10 cm, kõige laiemast
kohast 12,5 cm. Aluse läbimõõt on 14 cm.

Kannude ilustused on näha piltil 19.

Kannudel on kaanel oleva ristil alusel pääl-
kiri :

S: BARTHOLOMÆI

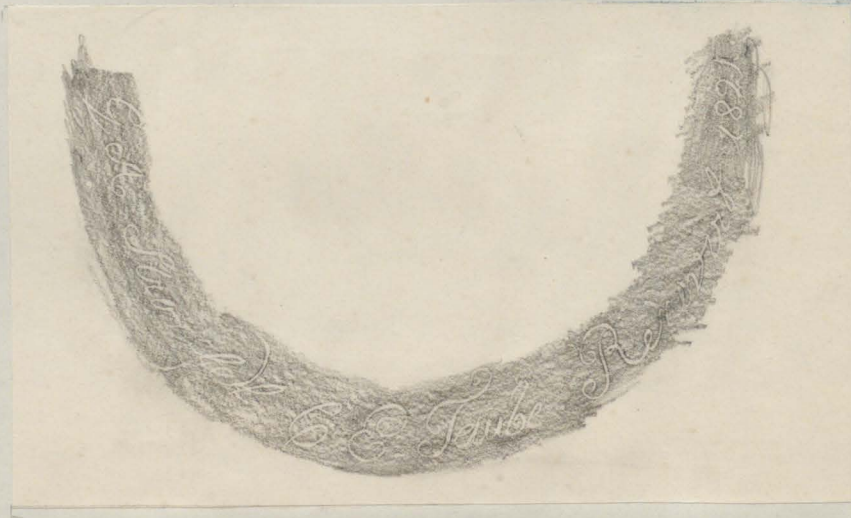

Koopia 3. Kannude ilustuse
koopia.

Hõbedast pateen (vt. pilt 19 lk 45)
Pateen on ümmargune läbimõõduga 15,4 cm. Pa-
teeni rügarus on 1,8 cm.

Pateeni põhja all on kiri:

"J. A' Stromfeldt. C. E. Taube. Renovit 1821:"

Koopia 4. Pateenil leiduva kirja koopia.

Pateenil oleva kirja järgi on pateni kiriku-
le annetanud J. A. Stromfeldt ja C. E. Taube.

Hõbedast oblaatidetoos (vt. pilt 19 lk 45.)

Ellipsikujulise oblaatidetoosi suurem läbimõõt
on 13,5 cm, vähem läbimõõt 12 cm. Toosi kõr-
gus on 8,4 cm.

Oblaatidetoosi põhja all on järgmine kiri:

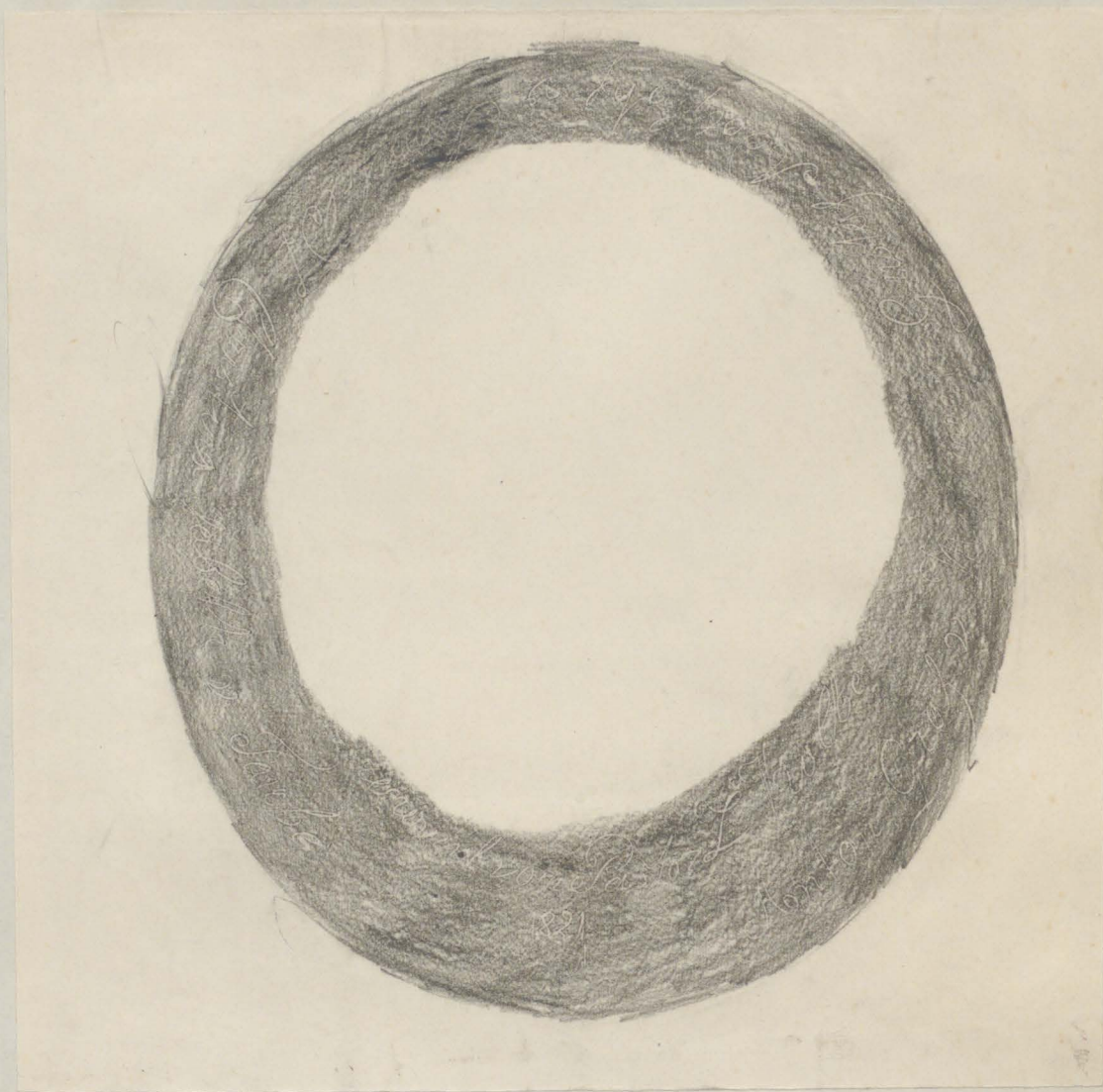
„Anton Graf v. Mönning Gustaf Adolph v.
Stromfeldt Christina Elisabeth v. Taube
renovirt vom Pastor L. Kolbe 1821“

(vt. koopia 5 lk 48.)

Nagu eeltoodud kirjest järeldub on
oblaatidetoosi kirikule annetanud A. Mönning,
J. A. Stromfeldt ja C. E. Taube.

Koopia 5. Oblaatidetoosi ilustus

Koopia 6. Oblaatidetoosil leiduva kirja koopia.

Altaiil aretser nutritiins (vt. pilt 18 lk 43.)

Nutritiinsi keha: Rauast risti kõrgus on 55 cm.
Rauast risti aluse kõrgus on 26 cm. Ristpuu
pikkus on 30 cm. Risti laius on 3 cm ja paksus
1,5 cm. Risti ülemisest otsast ristpuuni on 11 cm.
Risti ja aluse ilustused on näha pildil 18 (lk 43.).

Risti ülemisest otsast võetud allpool on kollas-
est värske plaadiline, mis kujutab otsest koonu-
rullunud paberiviba millel tähed INRI.

Kuju on kollasest värske. Kuju pikkus on
20 cm. Kuju käed on umbes 100°-lise nurga
all. Pää on langenud paremale õlale ja vä-
he ettepoole. Pea on ribuvitsauroon. Väo-
ilme värvitud ja tõrune. Keha on kaunis lihas-
terikas, nii et noideid pole mõha. Vasakus kül-
jes on piigihäär. Wõlde nõhale on keha pain-
dunud vähe vasakule. See on tingitud sellest,
et jalad toetuvad ristisaamba külge lõõdnud kloo-
pile. Jalad on lõõdnud ristile kummi vti nae-
laga. Vasaku jalg on ringe. Parema jala põlv
on vähe kõverdunud ja toetub vastu vasakut
põlve. Wõlde ümber on kujul riie, mis paremal
puusal vähe kõrgemal. Riie on tõlmatud
vasakul puusal.

Ā šis materiāls ja ajast, mēs varam ja iz-
jādēģa ou nistpalu (trabes), mēs šēda olemas? Kas
ou vēl šēri nistpalu olemas?

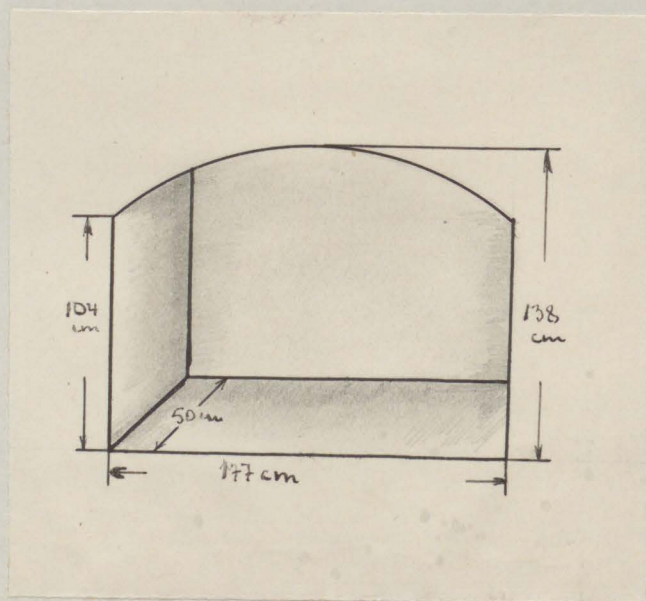
Palamure nistpalu (trabes) ei
ole.

Samuti pole ka šēri nistpalu.

XI kas on olemas kirinuseintes nishid ja seinakappid ja milleni need arvatavasti on tarvitatud?

Kirinu altariinuumi seintes on kaks nishi, üks põhjaseinas ja teine lõunaseinas (kirinu põhiplaanil on 8. märgitud α ja β -ga). Pildil 3 (le ii) on näha üle kantilistupi kantliskesest vasakul põhjaseinas olev nish.

Nishid on kirinu idaseinast 2,2 m kaugusel ja põrandast 60 cm kõrgusel. Nishide pikkus on 177 cm, kõrgus servadel 104 cm, keskel 138 cm ja sügavus 50 cm.

Joonis 6. Nish.

Need nishid on varem kasutatud istenishidena.
Seda seelab nende suurus ja asukoht (O. Frey-
muthi seletus).

Kiriku restaureerimiseeni on olnud kiriku ida-
seinas kaks kitsast väiget nishi, kummalgi pool
altarit üm. Need nishid on arvatavasti olud
sammamendimajakesed.

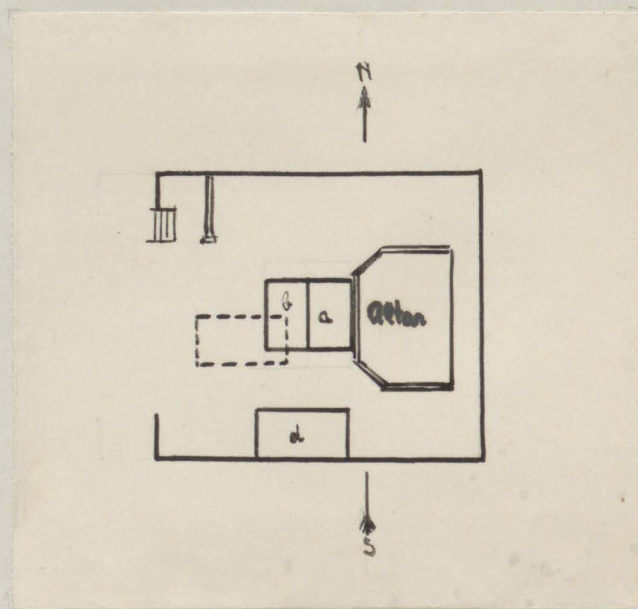
Altariümme lõunaseinas praegu allesolevast
nishist viiskulaeva pool on olud suurem
istenish (õpetaja seletus).

Kolm viimatinimetatud nishi on 1929. aastal
viini müüritud.

XII Missuguste kujutuste ja kirjadega on hauakivid ehk haudad, sarkofaagid ja muud haamärgid kirikus ja abikirikus?

Kirikus on üm paenivist hauplaad ja kiriku läänepoolisel välisseinal kaks paenivist hauplaati (Kiriku põhiplaani l. 8. märgitud tähtedega a, b ja d). Kaks viimatinimetatud hauplaati on 1929. aastani samuti olnud kirikus (altariümbrus).

Plaatide endist asukohta selgitab alljärgnev joonis. (Joonis on tehtud õpetajalt saadud andmete põhjal).

Joonis 7. Hauplaatide asetuspaan enne 1929. a. Punutisiga märgitud rist-näiline kohal on viimastel rööbitud haud, mille suurus vastab plaat d. suurusele.

Kirikus asuv hauakivi (a) on asetatud kiriku seina ja kagunurka põrandasse, pinnusega ida-lääne rühis. Hauakivi suurus on 134 x 111 cm. Varem on hauakivi pikem olnud, kuid 1929. a. kiriku restaureerimise ajal sisselangenud altari-ruumi võlvi osa on püstitanud hauakivi ühe otsa (õpetaja seletus). 1929. aastani on hauakivi asunud altari ruumis otse altari ees (vt. joonis ? ln 53.) pinnusega põhja-lõuna rühis.

Hauakivil on järgmine kiri:

„ beraven bertel van radiver bidd unnen
herr got vor sine s “

Selle hauaplaadi kohta kirjutab õpetaja A. Westren-Doll järgmist:

Altarile kõige lähemal lamab hauakivi
on 180 cm pikk ja 111 cm lai. Kõik hauakivi servade on gooti tähtedega päälüüritud, millel puudub algus. Kiri: „ beraven bertel van radiver bidd unnen herr got vor sine sele “. Hauakivi nurkadel on rosetid, mis jaotavad kirja. Daatum puudub. Kirjaga ümbritsetud väljal on mõnda ringidega piiratud vapp, mis kujutab adratud roosiga mõlemel küljel. Vappi kohal on mõnda palverändaja

of Tripitaka
bound new
Ranapirwe
Kokta.

[illegible]

riietuses mees, kes toetab paremat kätt kepsle
ja varasus käes hoiab haamisaanest riista.
 Nime, Radiver' kandis maetu veel praegu
 Lühde perekonnana järgi Ludenhofius nimetatud
 mõisa järele, mis küll võis varem kanda
 nime, Radiver', nagu veel tänapäeval sel-
 lele mõisale kõige lähemal asuvad küla, Radi-
 fer' nimetatavse ¹⁾

Hauanivi algne asukoht on olnud al-
tari ees, samal kohal kus ta asus 1929.
aastani (O. Freymuthi arvamus).

Teine hauanivi (b) on asetatud vi-
riku läänepoolsele välisseinale, põhja poole
peant (vt. pilt 20 lk 56). Hauanivi pikkus on
 180 cm ja laius 98 cm. Hauanivi on sei-
 nal ühe meetri kõrgusel maast.

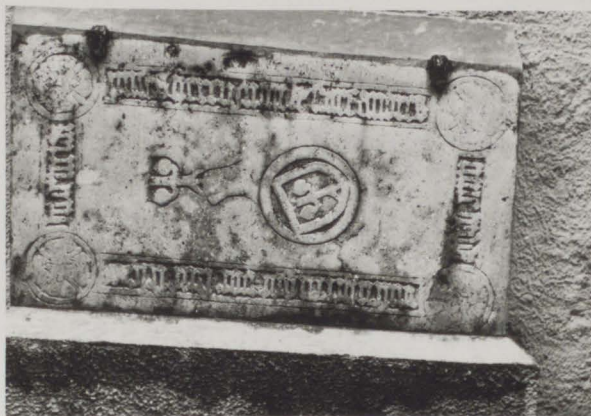
Hauanivil on järgmine kiri:

in dem iar / unnes herrn MCCCC LX starf

1) Sitzungsbericht der Gelehrten Estnischen Gesell-
 schaft 1912-1920. Dorpat 1921 lk 173 ja 174.

anders // tuve bidd // unsen henn got vor
sine sele

(vt. pilt 20.)

Pilt 20. Hauakivi kiriku välisseinal,
põhja-pool peaust.

Õpetaja A. Kestren-Doll kirjutas selle haua-
kivi kohta:

Teine hauakivi lamab lähedal erinise
kõrvale. See hauakivi on 180 cm pikk, aga ainult
101 cm lai. Ta on vigastamatult säilinud ja
omab sarnaselt eelmisele ringioleva kirja, mis
igal nurgal rosettidega kaunistatud. Kiri on
gooti tähtedes. Kiri. In dem iar unses
henn MCCCC LX starf anders tuve bidd un-
sen henn got vor sine sele." Kiri veel
on Taubede perekonna vapp, vänd või tü-
vi kahe lehega. Põlunuse lähedal asub

mõis Rojel (Roela) oli Taubede perekonna val-
dukes. 1)

Selle hauakivi algset asukohta ei teata.

Kolmas Hauakivi (d) on samuti vii
selminegi asetatud kivinu läänepoolsele välisseinale,
lõuna poole pääst (vt pilt 21.). Hauakivi pikkus on
230 cm ja laius 120 cm. Kivi on seinal maast
õhe meetri kõrgusel.

Pilt 21. Hauakivi kivinu välisseinal
lõunapool pääst.

1) Sitzungsberichte der gelehrten Estnischen Gesell-
schaft 1912-1920 Dorpat 1921 lrv. 174.

Hauakivi on järgmine kiri :

ano dm MCCCC/LVIII obüt gendrudi's uxor
iohanis czoſſie orate deum // pro anima eius
et omni fidelm defuctoru
(vt. pilt 21 lk 57.).

Õpetaja A. Vestru-Doll kirjutab selle haua-
kivi kohta:

Kolmas hauakivi asub altariruumis vasakul.
Ta on 233 cm pikk ja 127 cm lai. Ka see
hauakivi omab nurkades nolettidega, milledest üks
kohtast kujutab, katkestatud päälkirja. Kiri: „ano
dm MCCCCLVIII obüt gendrudi's uxor iohannis czoſſie
orate deum pro anima eius et omni fidelm
defuctoru.“ Hauakivi keskel on vapp ja kind-
lasti tõegaide kohtas vahel horisontaalsel pal-
gil. 1)

Selle hauakivi algseis asukoht võib olla
joonisel 7 (lk 53.) punktirjoontega märgitud ristkü-
liku kohal oleva rõlvitud haua koht. See haud
on teadmata millel viimastud, ainult viimastud
olnud aeg, millest 1929. aastal leitud naiste
südram. Arvestades viimast asukohta ja seda, et

1) Sitzungsberichte der Gelehrten Estnischen Gesell-
schaft 1912-1920. Dorpat 1921. lk 174.

+ | haanivi (d) nunnus vastab haan nunnusele, võib
öelda, et selle haanivi algne annus on ol-
nud selle kinniaetud haan uhal (õpetaja seletus).

XIII Kas on kirium all vanu müüta ja teisi haua-
kabelisi olemas ja mis on neist teada? Kes on
sinna maetud? Misuguseid kirju leidub seal?

Kirium all vanu müüta ja teisi hauakabe-
lisi ei ole.

Kogu kirium alluvate oleval küll täis maetud.
(õpetaja seletus).

Kirium all altariruumis olevat ümber täis-
aetud võlvitud haud, kuhu võis maetud olla
Gudrud Zeege 1458. aastal (vt. vastus küsimusele XII).

XIV Mis materjalist, kas vapiga ehk ilma, mis pildi
ja vapiga on kirikus, abikirikus, kabelites leiduvad
epitaafid (estikeelsed kuni 1861 aastani ehk võimaluse
korral kuni 1870 aastani, ladinakeelsed kõi, muunkel-
sed kuni 1830. a.)?

Kirikus ja mujal epitaafe ei ole.

XV mis aastast, mis kirjadega ja kui naised on
kirinukellad?

Kirikul on teine kell (vt. pilt 23.) aastast
1927.

Pilt 22. Kirinukell.

Kellal on järgmine kiri:

AU OLGU JUMALALE KÕRGES

PALAMUSE KOGUDUSE POOLT OMA KIRIKULE

1927A A-S TEGUR TARTUS

AU PAL

1927 A A S

Koopia 7. Koopiaid kirikukellale leiduva kirja tähtedest ja aastanumbrist.

Vana, Tallinnas 1778 a. valatud¹⁾ kell lõhkus vana-
aasta õhtul 1926. a. ja on valatud uue kella
risse. (õpetaja seletus)

Praequue kirikukell kaalub 9½ punda (~155,5 kg).

1) Palamuse kihelkond. E. K. S. Kodu-uurimise Toim-
konna väljaanne nr. 4 Tartus 1922 juu 29.

XVI Missugused monumentaalkirjad leidevad muide
 veel virikus, abivirikus jne. näitem seintel, ustel,
 pinnidel, orelil, piltidel jne?

kuuld monumentaalkirju ei leida.

XVII Missugused hauarijad on kiriku ümber olevatel haudadel (estiskeelsed kuni 1861 resp. 1870. a., ladinakeelsed kõiu, muukeelsed kuni 1830. a.)? Kes on need rijad lamavatel hauaviridel, või ristidel, või sammastel ja misujulised on need plaadid, ristid ning sambad? Kes on need maetud isikud olnud, kui hauakiri seda ei ütle?

Kiriku ümber olevatel haudadel hauariju ei ole.

Varematal aegadel on kiriku ümber suunnaed olnud, kuid praegu pole sellest enam mingit märki järele jäänud. Ainult kaevamisel on välja tulnud suuneluid.

Vana kirikaia kohta leiame märkuse kirikukonvendi protokollist 1773. aastast. Seal on muuseas:

„Uue suunnaia ringmüüri jaoks tuleb kive võtta vana kirikaia müürist. Ja nii kauaks kuni sead võiksid veel laiparid välja tuhvida, peaks seloleval kevadel uue suunnaia hädasaad vana kirikaia müüri asemele pandama.“¹⁾

1) Kirchen Convents Protokolle von St. Bartholomaei
1-ter Band. Prot. Nr. 1. 8. Juni 1773. a.

XVIII Missugused sunnuaiad on kihelnonnas, mis ajast ja mis suured nad on? Kellel neist on kabel praegu, kellel enam olnud ja misnimelise on kabel? Kas on kabelise maetud, kes ja kuhu? Kas on haanava olemas? Mis kirjad on üldse kabeli seintel ehk kabeli sees?

Kirikust 500 meetrit ida pool on kaks sunnuaeda. Sunnuaiad on Palanure-Kudina tee ääres.

Vana sunnuaed, asutatud 1773 aastal ¹⁾ on lõuna pool selpoolnimetatud teed.

Uus sunnuaed, asutatud 1905 aastal ²⁾ on selpoolnimetatud teest põhja pool.

Vana sunnuaia suurus:	pinnaus	120 m
	laius	123 m

Uue sunnuaia suurus:	pinnaus	121 m
	laius	121 m.

Vana sunnuaia asutamisega seoses on kiri-

1) Palanure kihelkond. 2.K.S. Kodu-uurimise Toimikonna väljaanne nr. 4. 1922.a. lk 29.

2) Sama, mis eelmise.

pole praegu kabelet. Vanal suunaial lõunapool-
 sel serval on nill maavivist rindelkatusega 7x7
 m ruunne 2,5 m kõrgune hoone. Selle hoone all
 on samasuur keller, mis õpetaja arvates võis varem
 olla kasutatav matmispaigana. Samuti on 23 aasta
 eest nimetatud hoonest ~10 m põhja pool hauda
 kaevates saadud vanale kivimüürile. Hiljem hau-
 da kaevates nimetatud hoone ja müüri vahel on
 välja tulnud mitmesugust keldri täitematerjali ja
 suunuluid. Sellest võiks arvata, et nimetatud
 keldrit (või keldreid) on kasutatud matmispaigana.

XIX küsnajuline ja mis kirjaga on sunnuai
värav?

Vana sunnuai värav on näha pildil .

Pilt 93. Vana sunnuai värav.

Värav on nauast. Väravapostid ja -vaar on
maakivist.

Värava laius on ~ 6 meetrit ja kõrgus
~ 6 meetrit.

Väravamaal on aastast 1906

Kahel pool väravat, sammastel on kirjad sam-
ba pinnast väljaulatavate tähtedega.

Varakul väravasambal on kiri:

Jehowa on mu
karjane

Paremal väravasambal on kiri:

Õndsad on need furnud
kes Isfandas surewad

Kirja tähtede kuju ja suurus on näha
koopiaal 8 (lk 72).

Uue sunnuaia värav on näha
pildil 24 (lk 71.).

Värav on raudst. Sambad ja kaar on maa-
kivist.

Värava laius on 6 m ja kõrgus ~ 6 m.

Väravakaarel on aastaarv 1906.

Pilt 24. Uue surnuaia värav.

Kahel pool väravat, sammastel on sambla
pinnast väljaukavate tähtedega kirjad.

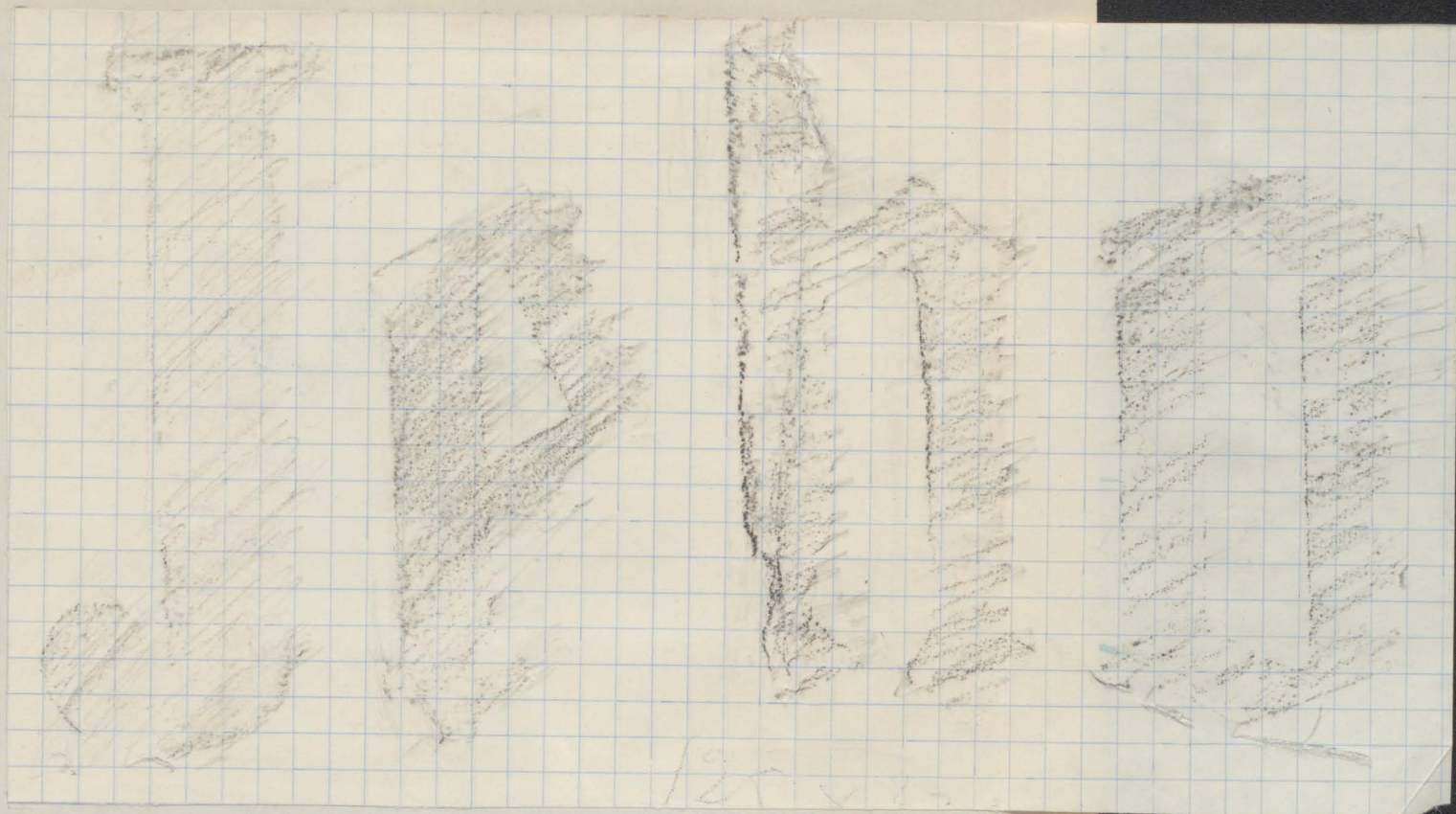
Paremal väravasambal on kiri:

Mina olen
ülestõusmine ja elu.

Varasemal väravasambal on kiri:

Kes silmaveega külvavad
need lõikavad hõiskamisega.

Legane Pen!

Koopia 8. . Koopia sunnuaia väraval leiduva
kirja tähtedest

Mõlemad väravad on ehitatud aastal
1906.

Kirikuühendi protokollis 11. novembrist 1905 aastat (prot. 285) on sees väravate ehitamisega muu-
seas järgnust:

. Otruseks sai tehtud seda väravat teha ja üht
nii samasugust ka vana kabeli jaom teha " 1)

1) Kirchen Convents-Protokolle von St. Bartholomaei IIIte Band Prot. 285.

Xst klassigused on vanemad hauakirjad surnuadadel (estiskeelsed vnni 1861 resp. 1870. a., ladinakeelsed vöik, muunkeselsed vnni 1830. a., ära täheendades kas haaukiri leitud hauaplaadil või ristil ja misnagujuke see rist või sammuas on; niisama tuleb teatada, kas need maetud inimesed on olund, kui haaukiri seda ei ütle)?

Vanemaid haaukirju on ainult vanaal surnuadil. Irineb ainult vanaal estiskeelseid haaukirju. Ladinakeelseid haaukirju ei erine üldse. Samuti ei leidu muunkeselsid haaukirju ajast enne 1830. aastat.

Estiskeelseid haaukirju ajast enne aastat 1870 on viis.

1) Vanim haaukiri, aastast 1830. Jüri poeg Karel Ernits haual. Haaukiri on ristküliku- ja üheksakülgsele vasuplaadil. Vasuplaadil on lühike valatud raudristil.

Vanu ristiplaadil on järgmine kiri:

Jüri poig Karel Ernits
Kasfinormest

sünd. 16 Januaril 1819, surn. 14 Oktobril 1830.

Õnjad oma need jurnud, kas Isfandas jurnead. Jari ilmut 14, 13.

Jurri poig Karel Ernits

Ilusfirmest

sünd 16 Januaril 1819, surm. 14 Oktobril 1870

Õnnetult emal nend. purnud, k. Isandale siinwood. Järelilmsi 14. 15

Koopia 9. Karel Ernitsa hauakirja koopia.

2) Hauakiri aastast 1856, Ado poeg Kustav Kusin haual. Hauakiri on vasest ristiplaadil. Plaat on lihtsal valatud raudristil.

Vasest ristiplaadil on järgmine kiri:

Siin hingab Jummalale rahhus!

Ado poig Kustav Kufik Lurwald

Sündinud sel 7^m Deetsemril 1836, surmud sel 16^{mal} März 1856.

Willip 1. 21. Best Kristus on minno ello ja surreminne mo kasjo.

Siin hingab Dummala rahhus!

Ado poig Kustav Rutil Luumali

Sündinud sel 7^m Deetsemril 1836. Surinud sel 16^{mal} März 1858.

Willip 1.21. Eest. Arletus on minno allo ja surreminne mo kasso.

Koopia 10. . Ado poeg Kustav Ruriku haanirja koopria.

3) Haaniri aastast 1868 juhhanitütar Madli Ernits ja tema poja Jüri haual. Haaniri on vanu ristiplaadil. Vanuplaadil on lihtsal valatud raudvõstid.

Vanu ristiplaadil on järgmine kiri:

Juhhani Tütar Madli Ernits
Kasjonomest

sünd. 20. Februaril 1831, surm. 4. Märtsil 1868

ja temma Poig
Jüri

sünd. 8. Augustil 1851, surm. 26. Junil 1862

Laske need lapfukesed minno jure tulla. Markusse 10.19.

Juhhani Oskari Madsen
 Keskikoulu
 sünd 20. Veebruaril 1851 suri 4. Märtsil 1868. sünd 8. Augustil 1854 suri 26. Juulil 1869.
 Laste need lapsekesed minne juu lulla. Markusse 10, 14.

Koopia II. Juhhani tütar Madsen ja tema poja
 Jüri hauakirja koopia.

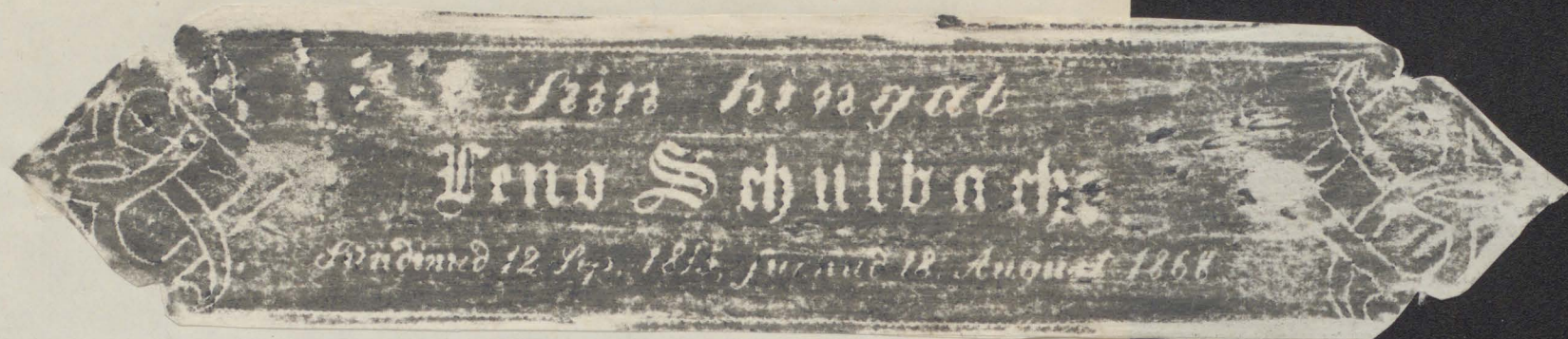
4) Hauakiri aastast 1868 Leno Schulbachi haual.
 Hauakiri on vasu ristiplaadil. Plaat on lühike
 valatud raudristil.

Vasu ristiplaadil on järgmine kiri:

Siin hingab

Leno Schulbach

Sündinud 12. Sept. 1813, surinud 18. August 1868.

Koopia 12. . Leno Schulbaehi hauakirja koopia.

5) Hauakiri aastast 1868 Ano Kaprali haual. Hauakiri on vasu ristiplaadil. Plaat on valatud raudristil.

Vasu ristiplaadil on järgmine kiri:

Siin hingab Isfanda rahus

Ano Kapral

Jünd. 18 Juunil 1841. Jurn. 29 Augustil 1868.

Siin hingab Noorimäe rahvas

Ano Kapral

Sündinud 18. Juunil 1841 surin 29. Augustil 1868

Koopia 13. Ano Kaprali haualuua koopia.

XVI Missugused on iseloomustavad hauakirjad ehk tähtsate isikute hauakirjad hilisemast ajast ja missugulised hauamärgid? Kas on testi avaliku elu edustajate haudu, missugused mälestusmärgid on neil haudadel ja mälestusmärkide tähttähtelised kirjad?

Tähtsate isikute hauakirju on kolm (või viis) vanal rannakal.

1. Endise Palamuse õpetaja Wetterstrandi haual.
Kiri on järgmine:

PASTOR WETTERSTRAND

Kiri on valatud raudristil, nisti pinnast välja ulatavate tähtedega.

2. Endise Palamuse õpetaja Paul Eduard Hirsch'i haual.
Kiri:

Pastor Paul Ed. Hirsch

geb. d. 9. April 1812 gest. d. 15. Okt. 1879

Phil. 1, 21.

Kiri on marmoristi maanivist aluse küljel nisti pinnast välja ulatavate tähtedega.

3. Indise Palamuse õpetaja Burhard Sielmanni
haual.

Kiri:

Propst

Burhard Sielmann

weilend Pastor zu St. Bartholomai

geb. 7. Juli 1838

Roop.

gest. 22. Januar 1913

Reval.

Das Wort vom Kreuz ist uns,

die wir selig werden

eine Gotteskraft.

1 Cor. 1, 18.

Kiri on 36 + 53 cm suurusel paeniviplaechtl
visseraintud tähtedega.

Testi avaliku elu edustajate haudu Pa-
lamuse suunuaedadel ei ole.

XII liinujulised on üldiselt rihelkummas olevad haanamärgid ja mis aastateks umbranded erinevad iga tüüp (hauplaadid, mitmemugused haanad, ristid, haanasambad; tavaliselt iga tüüpi kohta jonnestus või pildistum.

Sunnuadadel valitsevaks haanamärgitüübiks on lihtne valatud randrist. Muud ja ka vanad sunnuad on paljusid lõhtsade puuviste.

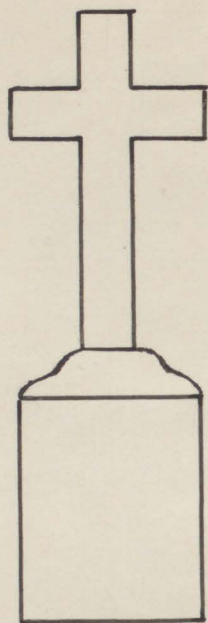
Vanematens haanamärgid on ristid.
Kirium jünne on rist ratarist (vt.
pilt 27 lk. 126)

Teine vanem rist rist on lahtriste
otradega (vt. pilt 28 lk. 127.)

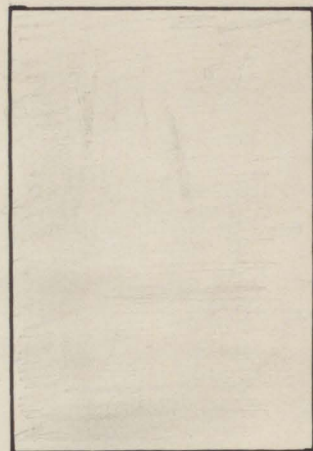
Ka muudel ajal erinevad ristid. Need on puhtalt võlgistatud, poleeritud ristid (peamiselt musta värvi). Need ristid erinevad alates aastast 1879 muu tõepraeveni. (vt. joonis 8 lk. 82.).

Samuti erinevad ristid (paast, manmorist) hauplaote. alates aastast 1913. (vt. joonis 9. lk. 82.).

Kõikidel ajal erinevad veel sunnu-

Mõõt 1:20.

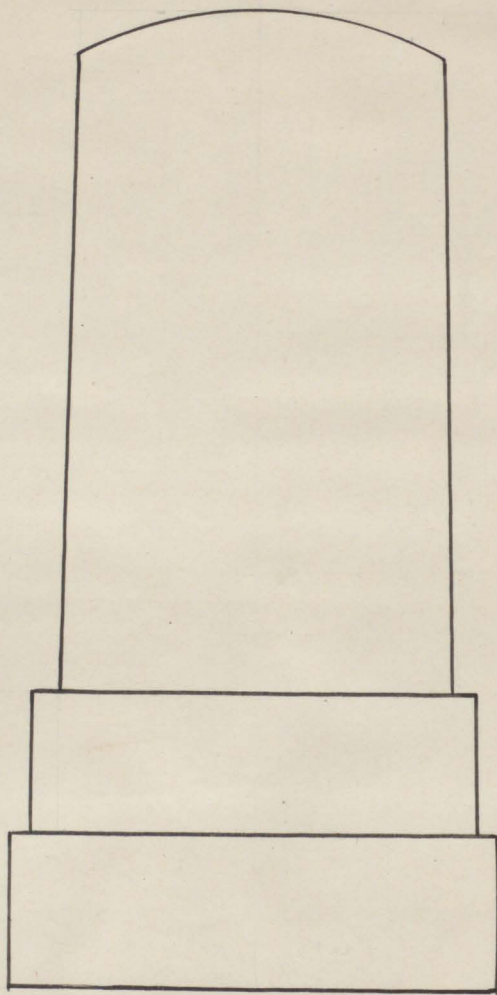
Mõõt 1:10.

Joon 8. Kivist Põlenu
nunnakadade

Joon 9 Kivist hauglast
Põlenu nunnakad

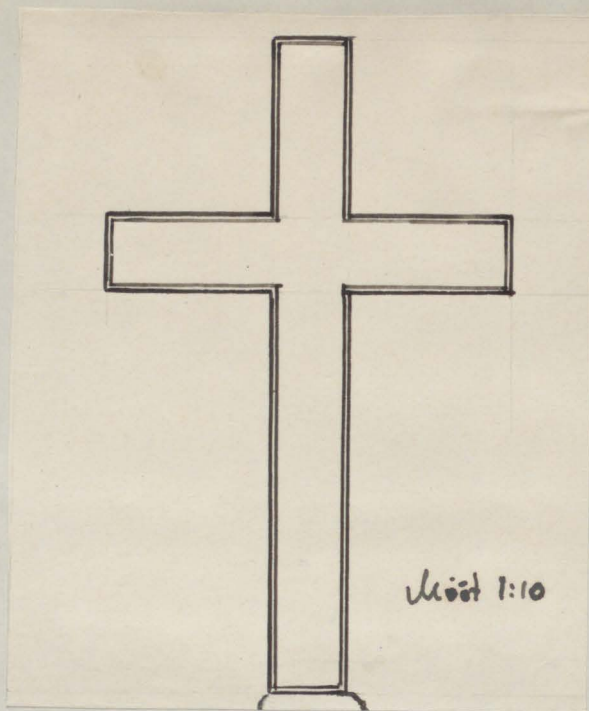
aial mitmesugused kivist haugmärke. So-
musevaimu tüüline on joonisel 10 (lk 83.)
reputatud haugasammas, mis erineb alates aas-
tast 1925.

Valitsevam institutsioon nõi vanal nõi ka

hööt 1:10.

Joon. 10. Kivist kavasammas Palamuse
nimial.

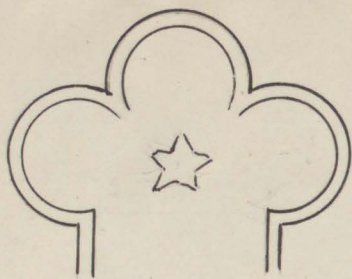

joon. II Raudist Palamuse
munaedade.

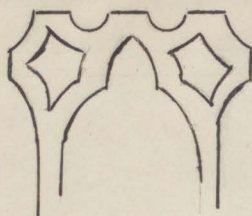
Muel munaial on valatud raudist.
See ristitiip erineb alates 1850. a. vnni
hõnapäveni (vt. joon II).

Päale lihtsa otsega valatud raudistide
erineb ka kaunistatud otsega raudiste. Erineb
mitmeharude ristide otsekaunistuse.

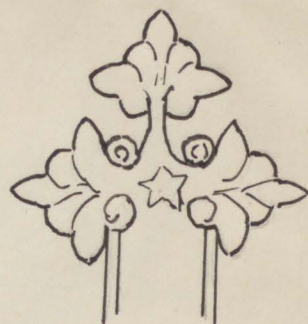
Vanal munaial erineb mitmeharude
sepa valmistatud raudiste.

1860-1923

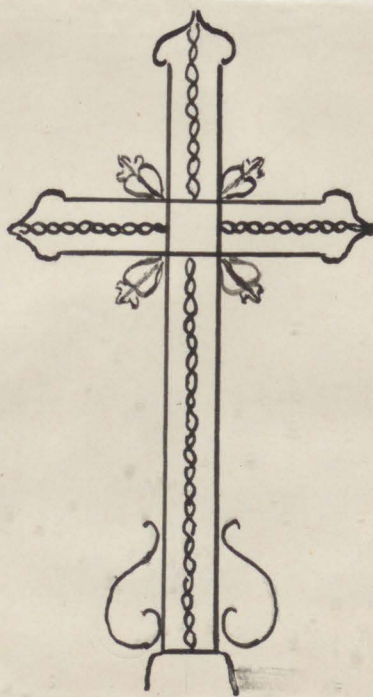

1876-1926.

1868 - tänapäevani.

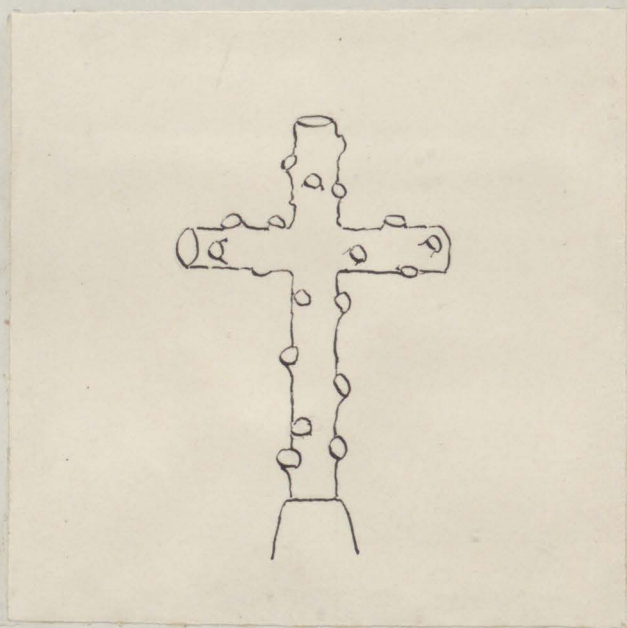
Joonis 12. Valatud nandristide etad Palamuse sunnaedadele.

Joonis 13. Sipa valmistatud
nandist Palamuse sunnaedadele.

XXIII Kas on hauamärkide hulgas kuniõõsumeid, misugused ja mis ajast? Kas on muude kohalike iseäraldusi?

Hauamärkide hulgas kuniõõsumeid ei leedu, väljaarvatud vanal surnuaial üks raudist valatud helepünn raudrist, mis eemalt vaadates jätab mulje nagu ta oleks valmistatud kahest pünnast (vt. joonis 14.).

Joonis. 14. Raudrist vanal surnuaial.

Kohalised iseäraldused võiks pildada vanal surnuaial Armand Kuigi hauakirja. Hauakiri on 170 + 108 cm suurusel raudpleedil as-

tast 1856. Kiri ow plaadi pinnast välja-
ulatawale tähtedega.

Kiri :

ARMAND L. KURIG

MAG. JUR.

GEB. 24. AUG. 1822

GEST. 27. OKT. 1856

FRIEDE SEINER

ASCHE.

XXIV Kas on muides veel haudarid ja hauarüü
 nihelkonnas, kus ja misugused (perekondlikud ma-
 tusepaigad, sõjahauad, kooljatehauad, kalmed, kivi-
 kangrud, teadaolevad ehk arvatakse vanad hauad
 ehk matusekohad nihelkonnas üldse)?

Päale veremnimetatud sunnaedade on nihel-
 konnas veel von Oettingen'ite perekonna matuse-
 pain Kuremaa mõisa metsas Kuremaa-Laiuse teest
 100 meetrit ida pool, 1 km Kuremaa mõisast põhja
 pool.

Matusepain on rajatud uuemetsa. Matuse-
 paiga suurus on 60 + 70 meetrit. Matusepaiga
 lääneservas maanteelt matusepaigale viiva tee otsa
 kohal on torniga 6 + 8 m. suurus kivist kabel.

Pildil 28 (lk 89.) on näha matusepaiga
 juurde viiv tee ja tagaplaanil puude vahel
 kabeli torn, osa seinast ja musta värvi rauast
 krus.

Kabeli ümne kohal seinak on järg-
 mine kiri:

Ich bin die Auferstehung
 Und das Leben!
 Ev. Joh. XI v. 25.

Kabeli otarvile ümne kohal on

Piet 25. Oettingenite ma-
tusepaigale viiv tee. Taga
plaanil näha kabeli torn
ja osa seinast.

võime anen. Sellest annast nähe kõrgemal
on v. Oettingenite peresõnna vapp.
Sama otavile tipul (katusel) on rist, mil-
lel järgmine kiri:

Anno 1846

Matusepau on asutatud aastal 1846.

Samuti on kabel ehitatud 1846. aastal. Erimene sumu on maetud summaiale 1846. aastal. See on Liivimaa maanõunik Alexander v. Oettingen. Viimane matus on toimunud aastal 1928.

Palamuse kihelkonnas on kivivareid, mis on tõenäoliselt vanad rauaegsed matusedpaigad.

Kivivareid on kolm.

1. Karinunne küla lõunapoolse otsas Mürri talu põllus ¹⁾, raudtee ja maantee vahel (lääne pool raudteed) on kivivare, mis on olnud arvatavasti rauaegne kalme. See on ümbrusega 15 m lähimõõduga kivivare. Serval on suuremad ja väiksemad kivid. Kivivare peal kivide vahel kasvavad suured lepad.

2. Pikkjärve mõisa põllus vähe ida pool raudteed ja lõuna pool Pikkjärve - Viisuri teed ²⁾ on kivivare. See kivivare on 45 m pikk ja 20 m laias lohus. Lohu äästel on suuremad ja väiksemad kivid. Kivide vahel kas-

¹⁾ Palamuse kihelkond. L.H.S. Kodu-muinsuse Toimikuna väljaanne nr. 4. 1922. a. lk. 27.

²⁾ Sama mud selles

varad mitmesugused lehtpuud (haavad, kased, lepad).

3. v. n. „kabelimägi“ vana küla Pärtli talu maal ¹⁾ on kivivare. Kivivare omab pikeguure kuju. Kivivare serval kasvavad lehtpuud.

1) Palamuse kihelkond. E. K. S. Kodu-ennimise Toimkond
väljaanne nr. 4. 1922. a. lk. 27.

XV Kas on vanade kirikute ja kabelite asemeid, olgu katoliikum või Luteruse usu ajast ja mis on seal näha või mis neist teatakse?

Kihelkonna idaserval asuvas Roela Suurmet. sar on vana kabeli ase.

Selle kabeli asemega seoses leiame Palamuse kiriku viitatrikoniprotokollist 24. veebruarist 1680 aastast järgmist. Protokollis on antud kirikusele, millised on filiaalid, vastus: „Siin on olnud Johannell või kabel (kapelle) 1,5 miili riiet eemal. Sääb on jaaniõhtutele ebajumalaid teenitnud ja ohvenda tud selleks et haigustest vabaneda. Sääb on ainult kabeli koht ja mõned ruumid puud, hoonetina on täielikult hävinenud.“

Õpetaja P. Z. Hirsche kirjutas kirikuvisiidis: „Katoliikum ajal kuulus Püha-Bartholomeuse kirikule ka Püha Johannese kabel (St. Johannis-Kapelle). Poola valituse ajal on siin, tanquam locum sacrum et religiosum, jenniidid oma jumalateenistusi pidanud.“¹⁾

Õpetaja A. Vestru-Doll kirjutas Püha Johannese kabeli kohta:

Johannese kabeli asukoht on ühel Roela mõisa lähedal oleval metsaga kaetud rünnal, mida veel

¹⁾ Chronik der Kirche und Gemeinde St. Bartholomaei Nr 6.

tänapäeval „kirikumäes“ (kirikumägi) nututakse. Kohalikest elanikest olen saanud naeruvõrseid teateid Piha Johannekse kabeli kohta.

Enneks olevat üks vana mees jutustanud, et tema vana isa olevat tema lapsepõlves jutustanud, et tema poirikesena tunnud omakorda ühte vana meest, kelle isa polevat kunagi pühapäeviti Palanuse kirikusse läinud, nüll aga „kirikumäele“, et sinu palvetada. Oma lastele olevat ta sealjures öelnud: „Siin, kirikumäel, seisab minu isa jumalanda. Ikuks tahaw seepärast ainult sellel kohal jumalat paluda ja mitte võõras kirikus Palanusel.“ Teiseks jutustad mulle inimesed: „Inne kui hävinud Palanuse kirik teda ümbritsevast pausist metsast jõe leiti, olevat „kirikumäel“ seisnud kirikus jumalateenistusi peetud. Alles pärast Palanuse kiriku uuesti üleshitamist olevat pühapäevane jumalateenistus sinna üle viidud, ja Johannekse kabel „kirikumäel“ olevat aegade jooksul hävinud.“

Kirikumägi ja teda ümbritsevad künnad on kõrge kvartaalidesse jagatud metsaga kaetud. Kvartaalid on üksteisest nõuvisgete rihkidega lahutatud. Arvult üle „kirikumäe“ tipu läänest itta minev rihk on loonud. See looneline on tingitud sellest, et ta veel tänapäeval järgib vana kasutamata seisvat teed. Olenevalt oma suunast moodustab see metstahk Palanusest lääne-ida suunas

tuleva ja 'kirikumäe' lähedal vasakult põhja-ida
 rihis Roelasse viiva tee jätnud. Sellele tõendus-
 seks, et nimetatud mittenanutatav teejätu varem
 üle kirikumäe edasi on viinud, on mitas kõr-
 gem seljan, mis üle kirikumäe idasse suunduva
 metsariki jätkuena lõbibat siin oleva seise on.
 See kõrgem seljan võib olla ainult vana tee-
 tamm. Seega on üle praegu kõvalasetseva, 'ki-
 rikumäe' varemalt tee viinud, mis teda peaaegu
 ringjooneliselt ühendas Palanuse kirikuga. Siis astus
 kabel paigal, millele oli võimalik emanirumist
 kergesti juurde pääseda. 'Kirikumäe' kaugus Pa-
 lanusest selkirjeldatud teed mööda on 1,5 peni-
 noormat. See on sama kaugus, mis nimetatud
 1680. aasta viitatriooniprotookollis. Kirikumäe kõr-
 gemal tipul vana tee ääres on kirikunniinud.
 Kahte neist võib pidada vundamendi nurkadeks.
 Võib, et siin on vähemalt kaks hoonet seisnud.
 Nähtavasti kabel ühe kõvalhoonega, mis oli õpe-
 tajamajana, milles ajal mil Palanuse kirik oli
 hävitatud olusena, elas preester.

Siis omapärasele nimesse "Jahucoll" puu-
 tud, kus võib see tulla ladinakeelsest "St. Jo-
 hannis in colle" — "Püha Johannes mäel" 1)

1) Sitzungsberichte der Gelehrten Estnischen Gesell-
 schaft 1912-1920. Dorpat 1920. lk 174-176.

Tänapäeval ümbuskonna elanikkond tunneb sel-
 poolkirjeldatud kohta, 'virikumäe' (virimägi) nime
 all. Samuti räägitakse, et Palanuse virikumäe-
 des olevat teateid varematest aegadest, 'viriku-
 mäel' seisnud virinust.

Praegu võib nimetatud kohal umbes
 30+30 m suurel alal näha suuremaid rive
 ja virikumäesid.

A. Westren-Dolli poolt kirjeldatud vana tee
 võib ida poolt Roka Suurmeisa sisse minnes, mäe.
 Mäe tipul lõuna pool teed on plats, kus püüd
 ei karva nii tihedalt kui mujal. Teest 25
 m lõuna pool on kaus nõrgemat virikumi-
 nist, mida võib pidada vundamendi nurkadeks.
 Samuti on virikumäes põhja pool teed. Ki-
 videle on aegade jooksul kasvunud sammal
 ja rohi. Ka kasvavad püüd virikumäe va-
 hel ja pääl.

Si saad kahtlust olla, et seal on aegade-
 eest hooned seisnud.

Teisi virinute ja vaheliste asemeid vi-
 helnõunas ei leidu.

Xxvi. Missugused on leiduvad vanad pitsid, mis kiri ja kuju neil on? Kas on mõned vanad plaanid ja vaated kirjutatud, abikirjutatud, kabeletud ja nende sees olevatust asjadest ja mis ajast nad on?

Vana metallist pitsen. Pitsen on järgmise kirjaga:

SIGILLUM ECCLESIAE ST BARTHOLOMAI

Koopia 14. Vana metallpitsat.

Pitsati keskel on rist, millel pärg. Risti kohal on seitse lõhke asetatud raeremjuliselt.

Vana rummist pitsat. Pitsatil on järgmine
nimi :

SIG. ECCLESIAE ST. BARTHOLOMAEI

Koopia 15. Vana rummist pitsat.

Pitsati keskel on Ristilõõde kujutat. Risti
ümber on pärg. Risti all on tähtedest moodusta-
tud pärg.

Vanu plaane nimust ei ole.

XXVII

Mis risuline on kirikuarhiivi kõige vanem kirjalik materjal ja mis ajast ta on? Kas on kiriku arhiivist teadupäraselt dokumente mujale viidud?

Vanima kirikuarhiivis leiduva dokumendi (vt. pilt 26 lk 99.) riinus on lühine ülevaade kiriku ja kirkvalhkonete seisukorral 1627. aastal. Samuti nimetatame ka kirikumaaade suurus, õpetaja nime ja palganormi. Nimetatame ka kellegi Sternschildti lubadust kirikut ümber ehitada, mida see aga täitnud polevat.

See dokument on Liivimaa revisjonisammatust võetud koopias sisse konnukõte aastast 1627.

Dokumendi tekst:

Extract aus der Coepeij von dem Liefländische
Revisions Buche de Aº 1627

Fol: 5.

Bartholomeus Kirche
sonsten

Pallamahl.

Dies ist eine schöne grosse Kirche gewölbt. Der Chor

direkt, die Kirche zu bauen, ist nicht verfolgt.

Liegt auf Curmosischen Grundt und Boden.

Bei der Kirche steht nicht mehr, als eine kleine Riege, und ein Keller ohne Dach.

Hiernach gehören $1\frac{1}{2}$ Haken Landes, ohne innige Heuschlege. Bei der Kirche ist itzend ein Pastor Nicolaus Bagge. Seine Gerechtigkeit ist von jedem Hofe 2 Thonnen Korn.

Von den Bauern 1 Külnit Roggen 1 Küll Gersten
1 Küll Haber

Das Jus patronatus hat sich Fabian Wangel
angenommen

Gehören hiernach

1. Kuramoisa
2. Ludehoff
3. Wolterhoff od. Kersell
4. Kuding
5. Bratelshoff.

Kirchmarkhist on viidud Riigi Keskmarkhiin
riis kirikumaamatut.

1. Bartholomaei Kirchenbuch I 1739 - 1767

2. Bartholomaei Kirchenbuch II 1768 - 1780.
3. Bartholomaei Kirchenbuch III 1781 - 1811
4. Kirchen-Buch des St. Bartholo-
maeischen Kirchspiels geführt von
Pastor George Perold seit 1812
Pastor Wilhelm Gottf. Dietrich seit 1817
Pastor Ludwig Carl Friedr. Kolbe seit 1818
IV - tes Band. 1812 - 1823

Sellen raamatun ou kirinen inventarium
ku 355 ja 356.

5. Kirchen-Buch des Kirchspiels St. Bartho-
lomaei. enthält des getauften, Begrabenen
und copulirten Register in der deutschen
und estnischen Gemeinde seit dem Jahre
1824.

V ter Band

1824 - 1833.

XXVIII Praeguse kirikuarhiivi nimeni liinide järel!
 Kaudlased dokumendid, ka kaudlased trükitud raamatud tulevad eriti nimetada, nii näitens kõin
 visitatsioon protokollid aastate järel, kirikuksõinad
 ja muud saanared, ära tähendades, kes visitatsiooni
 teine pani, kes kroonika kirjutas ja mis ajal.

Visitatsiooniprotokollid

Fischli 27. 1680. 27. 11.

1. Den 27. Februarij Auni 1680 zu St. Bartholomaei
 Die Visitations Commissarii intimierten ihre Com-
 mission.

Hierauf Praesenten: Hen Magnus Brümmer
 (Lieut.) Kirchen Vorsteher, Jochims Dicus von Ketting,
 Reinhold Wegener v. Lidenhoff.

Sellest protokollist on kirikuarhiivis ainult
 Riias 27. aprillil 1711. a. tehtud äraniri.

Iga lehe paremal ülemisel nurgal on
 alljärgnen vapp.

2. Acta Commissionis Ecclesiasticae Generalis
Districtus Dorpatensis habitae in parocchia
St. Bartholomaei. Gensel el 6. Febr. 1752.

79m (g)

Der Herr Landrath und Ober Kirchen Vorsteher
 Otto Reinhold Stackelberg, Der Herr General Super-
 intendent Andreas Zimmermann, Der Herr Capitaine
 und Ordnungs Richter Bernhard Heim. v. Strijin
 und Herr Pastor Anton Heinrich Königshaven.

3. St. Bartholomäischer Kirchenvisitationsproto-
koll von 1766 (3. Feb.).

79m

Sämtliche Glieder der Kaiserl.-Kirchenvisita-
 tions Kommission, welche folgende waren:

Se Excellenz Dhh. Landrath und Ritter
 Axel Heinrich von Bruininga, Oberkirchen-
 vorsteher Hr. Stallmeister Hermann Karl Frei-
 her von Bellinghausen, Assessor nobilis,
 Hr. Propst Jacob Zwenske, Assessor ecle-
 siasticus.

4. Kirchen Visitations Protocoll der Kirche
zu St. Bartholomaei vom Anno 1775.

- 1) Der Hrn Landrath und Ober-Kirchen-
 Vorsteher Reichgraf von Mannsfehl.
 2) Der Hr. Ordnungsrichter Otto Frey-
 herr von Rosen, Anseer nobilis abseer.
 3) Der Hr. Probst Seefeld, Anseer zuck-
 zianticus.

5. Fragen und Verordnungen der Kai-
 serlichen Dörptschen Ober-Kirchen Visi-
 tations Commission. 1812.

79te 1822. 30.V.

6. Protokoll der Propstvisitation gehalten
am 30-ten Mai 1822 zu St. Bartholomaei.

Gegenwärtig waren: Herr Ober-Consistoriums
 Anseer, Propst und Ritter Maring. Die Herrn
 Kirchenvorsteher Hh. Landgerähts - Anseer von
 Ottingen und Hh. Major von Möller, Herr
 ortsprediger Ludvig Kolbe.

1. Bericht über die Verhandlungen der Kommission
am 27. September 1882.

2. Bericht

3. Bericht über die Verhandlungen der Kommission
am 28. September 1882.

4. Bericht über die Verhandlungen der Kommission
am 29. September 1882.

5. Bericht über die Verhandlungen der Kommission
am 30. September 1882.

7. Protocoll geführt bey der im Januar
1824 im Bartholomaischen Kirchspiel ge-
haltenen Kirchen Visitations Commission

1824. I. +23. I.
 Gegenwärtig: Herr Oberkirchen Vorsteher Land-
 rath und Ritter von Richter, Herr Kirchspiels-
 richter Assessor nobilis von Samson, Herr
 Probst, Ober Konsistorial Assessor und Ritter
 Maring, als Praeses ecclesiasticus substiti, Herr
 Probst Moritz als Assessor ecclesiasticus
 substiti.

Additament zu dem Bartholomaei-
schen Kirchen Visitations Protocoll.
Kessel, am 23. Januar 1824.

1842. 22. III

8. Protocoll der Kirchenvisitation in St.
Bartholomäi am 22-ten März 1842

gehalten von Sr. Hochwürden dem Herrn
Pfropst P. g. g. Zverth in Anwesenheit des Hh.
Pastors Assmuth.

See visitationisprotocoll visuale Palanusa vinnu
inventari numentum aartal 1842.

1852. 14. 15. IX.

9. Protokoll der am 14 und 15. September 1852 zu St. Bartholomai gehaltenen Kirchenvisitation.

Gegenwärtig: Herr Propst Asmuth, Assistent:
Pastor Cuxemann zu Lons.

10. Protokoll der am 18. u. 19. October 1859 zu St. Bartholomai abgehaltenen Kirchenvisitation.

1859. 18. 19. X.

Gegenwärtig: Herr Propst W. Meckwitz, Visitator,
Herr Pastor C. Landesen, Assistent.

1873 25. 26. II.

11. Protokoll am 25-ten u. 26-ten Februar 1873 zu Bartholomai abgehaltenen Kirchenvisitation.

Gegenwärtig: Propst Meckwitz, Pastor zu Marien-
Magdalenen, Assistent Pastor zu Taluhof.

12. Protocoll der Kirchenviritation zu St.
Bartholomaei am 24. 25. u. 26. Juli 1893
abgehalten vom Livl. Generalsuperintendenten
Fr. Hollmann.

Fr. Hollmann, Livl. Generalsuperintendent
als Viritator, J. Voss, Pastor zu Kaddafer als
Assistent, Gustav Punga, Pastor zu Taluhof als
Assistent.

Selle viritatsiooniprotokollid liidens on:
Palamuse kiriku inventari nimestik aastal 1893 ja
kirikuarhiivis leiduvate raamatute nimestik.

13. Palamuse koguduse viritatsiooni proto-
koll 1933. a. juuni kuul 5. ja 6. päeval.

Viritaator: Praost J. Rutopõld, Assistentid:
õp. A. Kuurin, praosti abi, õp. J. Järve Lauselt,
õp. J. Munn Kuusik, G. Junnus Tartu Peetril,
L. Steinberg Tartu Peetril, K. Vanni Tartu Paulusl,
J. Laidoner Toomast.

14. Palamuse ev. lut. koguduse erakona-
lise viritamisviisi protokoll 1936. a. veebruar-
i 15., 16. päeval.

20
1936. 15. 16.

Viritajad: piiskoplik viikar praost J. Lauri.

Assistendid: piiskoplik viikar A. Sommer, Tartu
alipraost A. Kuurik, adv. A. Kasan Valgest.

Kirikukroonikad.

Chronik der Kirche und Gemeinde zu St.
Bartholomaei.

geführt gemäß § 218 des Kirchen-gesetzes
von P. P. Hirsch. P. e.

Kroonikad on kirjutanud kuni aastani
1876 õp. P. P. Hirsch, 1877-1909 õp. Bernhard
Sielmann.

Õpetaja A. Westren-Dolli poolt kirjutatud
kroonika on raamatust välja rebitud.

Kirchmünchendi protokolld.

1. Kirchen Convents Protokolle von St. Bartholomaei 1ter Band von 1767 bis zum 28 August 1825
2. Kirchen Convents Protocolle des Kirchspiels St. Bartholomaei II^{te} Band geführt und mit einem Register versehen seit December 1825 von Ludvig Kolbe Pastor zu Bartholomaei.
(Protokollid 1 - 100.)
3. Kirchen Convents - Protocolle des Kirchspiels St. Bartholomaei III^{te} Band geführt seit dem December 1859.
(Protokollid 101. - 240.)
4. Kirchmünchendi protokolld St. Bartholomaei alaten 8. out. 1908 sumi 5. novembri 1917. a.
(Protokollid 241 - 256)

Raamatud.

ef. St. Bartholomaei und seine Predigen
verzeichnet dem dortigen Kirchenarchive von
Eduard Philipp Körber Pastor auf Wendau
1829.

(Könnig).

Verzeichniss alles Bey der Interims Bedienung
zu Bartholomaei vorgefallenen Ministerial
Handlungen. Angefangen Dominica Jubilate
d. 29 ten April 1767.

Die Evangelisch-Lutherischen Gemeinden in
Russland. I Band. Der St. Petersburgischen und
der Moskowische Konsistorialbezirk. 1909.

Die Evangelisch-Lutherischen Gemeinden in
Russland II Band. Der Lioländische, Estlän-
dische und Kurländische Konsistorialbezirk.
1911.

Ergänzungen der Materialien zur Geschichte und
Statistik der Kirchen und Schulwesens der ev.-
Luth. Gemeinden in Russland. I.H. Buch.
 erster Band 1867.

Ergänzungen der Materialien zur Geschichte und
Statistik der Kirchen und Schulwesens der ev.-
Luth. Gemeinden in Russland. I.H. Buch
 zweiter Band. 1867.

Journal des Kirchenvorstehen von Bartholo-
mäi. vom 1. Januar 1854.
 (Löpsch 12. mai 1876).

Buch der Bibel Gesellschaft zu St. Bartho-
lomäi seit dem 2ten Pfingsttage 19ten Mai
1841 (nun 1846.o.)

Über Bauten zu St. Bartholomäi seit 1819.
 (Kirjadenow)

Seadustevogud.

Gesetz für die wangelische - Lutherische Kirche
in Russland (Artikel 134-289 des ersten Theils
des zweiten Bandes des Reichs Gesetzbuches
Ausgabe des Jahres 1837.

Gesetz für die wangelische - Lutherische Kirche
in Russland 1901.

Livländische Ager- und Bauern-Verordnung
1850.

Livländische Bauern-Verordnung am 13. No-
vember 1860.

Konstitooriumi konaldused ja määused.

1. Rescripte, Verordnungen und Juridique Befehle.
eines Kaiserlichen Livländischen Ober Consistoriums
für Kirchspiel St. Bartholomaei nach dem Jahre

gesammelt Ites Band.
(1779 - 1822).

2. Verordnungen und Juridic Befehle des
Livländischen Kaiserlichen Ober Couristoriums
vom Jahre 1823 bis März incl. 1830.

3. Verordnungen und Juridic Befehle des
Livländischen evangelisch Lutherischen Provincial
Couristoriums vom Jahre 1830 bis zum Schlusse
1847. 3tes Band.

4. Verordnungen eines Kaiserlichen Ober Kirchen
Vorstehen Amtes Böptischen Kreises fürs Kirch-
spiel St. Bartholomaei.
(1784 - 1822).

5. Sammlung der hinsichtlich des Ober Kirchen
Vorstehen u. Kirchen Vorstehen Amtes geltenden
gesetzlichen Vorschriften und Local-Einrichtungen.

Püblid, lauluramatud, agendad jm.

1. Pübli Ramat 1773. aastal.
2. Meie Isaenda Jeesuse Kristuse uus Testament 1773. aastal.
3. Meie Isaenda Jeesuse Kristuse uus Testament. 1865. aastal.
4. Sammlung geistlicher Lieder für Gemeindegewissen der evangelisch-lutherischen Kirche. 1846.
5. Evangelisch-lutherisches Gesangbuch für Kirche, Schule und Haus. 1886.
6. Agenda ehv Käriramat Luteruse Uuso Ristirakva kogodustele Kännerimis. 1834.
7. Agenda für die evangelisch-lutherischen Gemeinden im russischen Reiche 1885.
8. Liturgisches Handbuch zur Agenda für die evangelisch-lutherischen Gemeinden im russischen Reiche. Für die Pastoren. 1883.

9. Agenda evangeliumi Lutheriuse nooguimisele
veneriigis 1889.

10. Zur Agenda für die evangelisch-lutherischen
Gemeinden im russischen Reiche vom Jahre
1897.

11. Eesti-Ma Rahva Koddo-ja Kiriku Ramat 1821.
aastal.

12. Eesti-Ma rahva Koddo-ja Kiriko-Ramat
1848 aastal.

13. Eesti Ma rahva Koddo-ja Kiriko-Ramat
1872 aastal.

14. Eesti Ma rahva Koddo-ja Kiriko-Ramat.
1883.

15. Zur Agenda für die evangelisch-lutherischen
Gemeinden im russischen Reiche vom Jahre 1897.

Lok
V

Koduvalatsooni de protokollid.

1. Haus Visitation vor dem Guthe Jenseit geendigt den
12 May 1777.

2. Kaus Visitation dem Guthe Imhofer, Kessel,
Judenhof und Gensel. 1773.

7 Lok.

Kooliga seos es olevad raamatud.

1. Rechnung der Schulbücher-Kassa des Sannt
Bartholomaeischen Kirchspiels pro 1813 - 1844.
2. Verzeichniss der Schulkinder beiderlei Geschlechts
im St. Bartholomaeischen Kirchspiels. Geführt
seit dem Herbst des Jahres 1818. (nuni 1824).
3. Verzeichniss aller unconfirmirten Kinder
des Kirchspiels Bartholomäi im Alter 16. Jahr
bis zu unter einem Jahr, incl. die 1830 getauften
Zum Gebrauch bei seinen Schulbesuchen ange-
fertigt vom Pastor Ludwig Kolbe. (nuni 1841).
4. Berichte der Dorfschulmeister des Kirchspiel
St. Bartholomäi 1839.
5. Schulbücher Cassa Rechnungen zu St. Bartho-
lomäi seit 1842 (nuni 1901).

6. Protocolle des Kirchspiels Schulverwaltung
zu St. Bartholomaei 1852 - 1873.

7. Namen der Gemeindegemeinder und deren
Profectus im Jahre 1875.

8. Schulmeister 1913 in St. Bartholomäi.

Kandidat ja placid.

1. Special Charte von dem Bartholomaei Pas-
torat. 1684.

2. Charte von dem St. Bartholomäi Pastorat,
nebst den dazu gehörigen Landreue 1772.

3. Geometrische Charte zu dem Pastorat St. Bar-
tholomaei 1801.

4. Charte von Kirchen und Communications Wegen.
1826.

5. Weli öpetajamaja plani 1877.

6. Plan Kirche zu St. Bartholomaei 1884.

7. Charte des Gottesacker zu St. Bartholomai
1892.
8. Friedhofscharte von Bartholomai 1893.
9. Väljavõtte Palamuse nunnai plaanist 1928.
10. Palamuse koguduse nunnai plaan 1927.
11. Palamuse koguduse vana nunnai plaan
1928.
12. Feld Charte von dem Pastorate Bartholomäi.
13. Karte des neuen Bartholomäischen Kirchhofes
1906.
14. Võis Vabadussõjas langenute mälestussamba
kavandit.

Kirikuraamatud.

1. Torma koguduse annulaal käijate nimekiri
a. 1673 - 1701. Raamatu alguses on kirjel-
datud Torma viimse elitust a. 1668.
2. Communicantide 1781 - 1811.

3. Lehrlinge die zum ersten Mal communicirt. 1781 - 1811.
4. Sanct Bartholomaeisches Communicanten Verzeichnis 1812 - 1817.
5. Communion Buch 1818 - 1823
6. Confirmirte Knaben und Mädchen 1818 - 1833
7. Lehrlinge des St. Bartholomaeischen Kirchspieles 1818 - 1834
8. Communion Buch 1824 - 1830
9. Communicanten II 1831 - 1837
10. Verzeichniss der Verlobten, Aufgebotenen u. Getrauten 1832 - 1844.
11. Verzeichniss der Verstorbenen 1832 - 1844.
12. Verzeichniss der Geborenen und Getauften, Confirmirten, Communicanten, Verlobten, Aufgebotenen und Getrauten, der Verstorbenen in der Deutschen Gemeinde 1832 - 1844.
13. Verzeichniss der Confirmirten Unt. Gem. 1844 - 1864.
14. Verzeichniss der Verstorbenen Unt. Gem. 1844 - 1846
15. Verzeichniss der Getrauten Unt. Gem. 1844 - 1848.

16. Verzeichniss der Geborenen und Getauften Ustn.
Gem. 1834 - 1842.
17. Verzeichniss der Geborenen und Getauften, Confirmirten
etc. 1834 - 1922.
18. Verzeichniss der Communicanten Ustn. Gem. 1835 - 1836.
19. Verzeichniss d. Communicanten 1835 - 1836.
20. Verzeichniss d. Communicanten 1836 - 1839.
21. Communicanten Verzeichnisse 1838 - 1844.
22. Verzeichniss der Communicanten 1839 - 1841.
23. Verzeichniss der Communicanten 1841 - 1845
24. Verzeichniss der Geb. u. Getauften Ustn. Gem. 1843 - 1859.
25. Verzeichniss der Communicanten Ustn. Gem. 1845 - 1850
26. Communicanten 1845 - 1857
27. Verstorbene 1846 - 1892.
28. Communicanten Verzeichniss 1852 - 1858
29. Verzeichniss der Verlobten, Aufgebotenen und Ge-
trauten Ustn. Gem. 1855

30. Namen-Verzeichnis der hilfsbedürftigen Armen 1857-1903.
31. Communicanten Verzeichniss 1858-1863.
32. Verzeichnis der Geborenen und Getauften Unt. Gen. 1860.
33. Communicanten Verzeichniss 1864-1870.
34. Confirmirte 1865-1915.
35. Communicanten Verzeichniss 1871-1876.
36. Verzeichnis der Geborenen u. Getauften 1874-1896.
37. Kantelklade 1877-1879.
38. Klade für Verzeichniss Geborenen und Gestorbenen 1878-1883.
39. Confirmanden 1878-1888.
40. Notizen für die Kirche 1880-1887.
41. Verzeichniss Geborenen und Gestorbenen 1883-1888.
42. Communicantenbuch 1883-1897.
43. Kantelklade 1885-1891.

44. Confirmanden Klade 1888 - 1893
45. Communicanten Buch 1889 - 1911
46. Sündmiste, nistitute, abhellmiste, sumute nimeniri
1892 - 1896.
47. Verstorbene 1892 - 1919.
48. Verzeichnis der Geborenen und Getauften
1894 - 1919.
49. Verzeichnis der Communicanten (Lehrkunge)
1894 - 1907.
50. Communicantenbuch 1897 - 1906.
51. Sündmiste, nistitute, laulatatute, sumute nimeniri
1897.
52. Communicantenbuch 1897 - 1912.
53. Sündmiste, nistitute, abhellmiste, sumute nimeniri
1898 - 1903.
54. Sündmiste ja nistitute nimeniri 1904 - 1913.
55. Abhellmiste nimeniri 1904 - 1925.
56. Sumud 1904 - 1925
- 57.

58. Trauregister 1899 - 1919.
59. Kommunikanten 1911 - 1916.
60. Kommunikanten - Verzeichniss 1911 - 1925.
61. Sandmiete ja nstitute nimeni 1914 - 1926.
62. Konfirmierte 1915 - 1924.
63. Kantblivlede 1919 - 1922
64. Matnise raamat 1926
65. Laulatus raamat 1926
66. Ritimise raamat. 1926.

Personaalraamatud.

1. Seelen - Verzeichnis der St. Bartholomaei Kirchspiels I Theil Junsell, Kersell, Karsinorn 1823.
2. Seelen - Verzeichnis der St. Bartholomaei Kirchspiels II Theil. Immhofen u. Indenhoff 1823.

3. Seelen-Verzeichniss der St. Bartholomaei Kirch-
spiels III Theil Kudding, Royall u. Kaddow
1823.
4. Personal-Buch der evangelisch-Lutherischen Ge-
meinde zu St. Bartholomaei I Band Jersell,
Kersell, Carrinow. 1852.
5. Personal-Buch der evangelisch-Lutherischen Ge-
meinde zu St. Bartholomaei III Band.
Ludenhof u. Kudding. 1861.
6. Personalbuch der Deutschen Gemeinde des
Kirchspiels St. Bartholomaei 1832-1835.
7. Personal-Buch der lutherischen Gemeinde
zu St. Bartholomaei I Band enthaltend die
Gemeinden Jersell, Kersell. 1874.
8. Personalbuch der Ausgewandenen.
9. Personaalraamat I köide A-Y
10. Personaalraamat II köide K-L
12. Personaalraamat III köide M-S.
13. Personaalraamat IV köide T-Z.
14. Palanuse W.-lut. usu usguduse täisealide

linnede nimeni . Komsasatnd 14. septembel
1924. a.

XXIX Mis on veel kivimäe ehk kihelkonnas mälestusmärgidest ajalooliselt isäralise tähelepanu vääri-
sed?

Kaus kiviristi kivimäe juures.

Kaus ristidest on ratarist (vt. pilt 24.).

Pilt 24. Kivirist kivimäe juures.

Ratarist aset kivimäe pääsust 20m lääne pool.
Risti suurus: kõrgus 106 cm, laius 81 cm ja
paksus 17,5 cm. Ratta laius on 9 cm.

Ristil mingit kirja ei ole.

Teine ristidest on pildil 28. kujutatud viir-
nist.

Pilt 28. Kivist viirist juur.

Risti asukoht on 12 m viirise väärnambist
põhja pool.

Ristil on pääl väiksem rist.

Risti suurus: kõrgus 93 cm, laius 92 cm ja paksus
29 cm.

Väiksema risti suurus: Kõrgus 38 cm, laius 38 cm ja
paksus 3 cm.

Rist on murekades juba tublisti murenenud.
Ristil mingit kirja ei ole.

Teine samasugune kivirist on Kassinurme külas Tartu-Tallinna maantee ääres Rehe talule kuuluva sepiroja munga juures. See rist on natuke suurem uduu juures olevast ristist. Sel ristil aga pole pääl teist väiksemat risti.

Seoses Kassinurme külas asuva kiviristiga nägib rahvas järgmist: „Kassinurme aasta eest toonud Kassinurme külast päritoler peremes, nimega Tani Mart, selle kiviristi ku kirjeldatud kivivarent ümbrinda pool kilomeetrit eemaloleva võõrriidele, olguqi et rist on raske, nii et isegi kann meent ei jõua teda üles tõsta”.

Uuel muumial on vabadussõjas langenute mälestussammas (vt. pilt ku).

Mälestussamba ülemisel otsal on vabadusrist. Samba alusel on järgmine kiri:

1918-1920 AASTA
VABADUSSÕJA
KANGELASI MÄLES
TAB TÄNULIK PALA
MUSE KIHELKOND

Kiri on kivisse rissetatud.

Pilt 29. Palamuse vabadussõjas
langevad kangelaste mälestussam-
mas. Mälestussammas on maealal.

Kirjas all on mõõga kujutus.

Mälestussammasel on teitel nimeid on
langevate nimed.

Kirinu eesnoja seinab, kirinusse viiva nune
kohal on -kujuline pilt. Pildi laius on

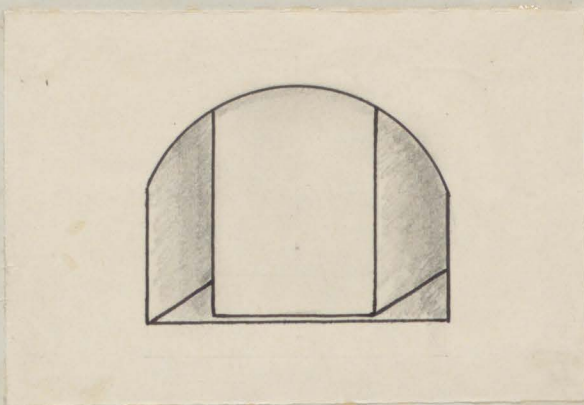
1,8 m ja kõrgus 0,9 m. Pilt kujutab põlvitavat Jeesust. Jeesuse taga on päikesekiirgust moodustunud rist. Seljas on Jeesus sinine käistega riie. Pildi toonid on sinine.

Pildi on maalitud 1929. aastal kunstnik Richard Kivit.

Kirinu päänu kohal kirinu välisseinal on prohvetikuju (vt. pilt 4 lk 12). See kuju on noopia altari alumisest pildist paremal olevast kujust (vt. pilt 9 lk 22). Kuju on tumepunase värvi. Valmistatud tsemendist (õpetaja selletas). Kuju valmistas 1929. aastal kuju Zolov.

Kirinu käärikambri laepäälisel on säilinud osa erimesest kirinu auna avast. (vt. O. Freymuthi kirjeldus lk 6). See aunaava on kirinu põhjapoolse küljelaeva idaseinas. Kirinu poelt on aunaava kinni müüritud umbes poole müüri paksusega. Üks on jäänud välja

poole avaus (vt. joonis 15.). Sellest avausest on
 kirstu läbi elutatud .

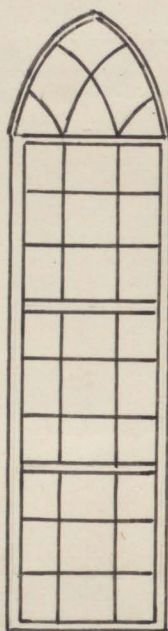

Joonis 15. . Vana aukuava vi
 riku välislinnas kääraambi
 laepäälisel.

xxx Kirium ained, mis värv, aend, riis.

Kirium pääruumil on uus aend, uu-
masi külgeinas kolin (vt. kirium põhiplaan
 lk 8).

Pääruumi aene on kujutatud järgiselt.

Mõõt 1:50.

Joonis 16. Kirium pääruumi
aene.

Päämüüri aken on 4,2 m kõrge, aken rist-
neline kujuline osa on 3,78 m, aken laius
on 1,06 m.

Aken on põrandast 2 m. kõrgusel.

Altairuumid on neli aken, üks põhja-
seinas, üks idaseinas ja kaks lõunaseinas.
Põhja- ja lõunaseinas olevad akened on sar-
nased (vt. joonis 17)

skoot 1:50

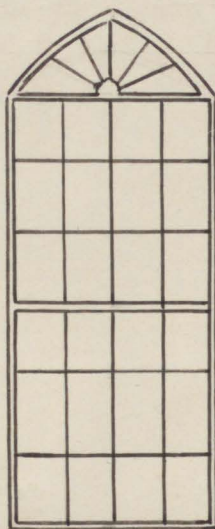
Joon. 17. Altairuumi
aken.

Altariummi lõunaseinas olevad ained on
näha pildil 17 (lk 36).

Anna kõrgus on 3,28 m. Ristkülikuülemjooksu
kõrgus 2,6 m. Anna laius on 62 cm.

Aken on pöörandist 2,4 m. kõrgusel.

Altariummi idaseinas altari taga olev aken
on kujutatud joonisel

Mõõt 1:50.

Joon 18. Altari taga olev
aken.

Anna kõrgus on 3,5 m., ristkülikujuline
 oia kõrgus 2,96 m., anna laius 1,30 m.
 Aneu on põrandast 3 m kõrgusel.

Päele eelpoolnimetatute su kinnine ühis
aneu läänepoolisel otarilol, mis valgustab
kinnise laepäälset.

Kõin annad su värvita klaasist.

...
...
...

...
...
...

* mis see peab tähendama
dama ja mida selle
läbi tahetakse
saavutada?

Xxx Rahvalinnud vaated ja arusaamised usuliste talituste ja kommete kohta? Rahvalinnud usulised usutalituste juures?

Palamus kihelkonnas ei erine eriti rahvalike vaated ja arusaamised usuliste talituste ja kommete kohta.

Vähemalt usutalituste juures säilinud rahvalikest kommetest levinum on ristinuisel ristimisvee katuselaviskamine.

Registreerija päevik.

Kuna mul 1937. a. suvel õntus võimatuse
võibida Tartust veel pikemat aega, siis olin sun-
nitud registreerimistööd teinudena mitmes osas.
See õntus ka võimalikus Palanuse koguduse õpe-
taja A. Kereni lahul vastutusele. Õpetaja Kereni
lutas mul Palanusel töötada minule kõige sobi-
vamatel aegadel.

Mine töö Palanusel toimus järgmiselt.

28. juunil olin Palanusel. Käisin siis Pala-
nuse pastoraadis ja informeerisin õpetaja Kerenit
mulle antud ülesandest.

6. juulil, hommikupoolel sõitsin Palanusele.

Sinna saabunud läksime õpetajaga kirikus vaa-
tama. Käime kõigi kogu kirikus, laepäälse ja
toru kaasa avatud. Sealjuures õpetaja seletas
mulle kiriku hoone ajalugu ja kirjeldas 1929.
aastal toimunud restaureerimistööd. Õhtupoolel
lugerin kirikumuutusi ja kirikukonvendi protokol-
le. Samuti vastasin kirikumuutuste vastavate muutu-
sede.

7. juulil, hommikupoolel lugerin arhiivima-
terjale. Kõrtpäeval mõõtsin kirikus ja kiriku au-
raid. Samuti käisin torus ja mõõtsin kella ning
võtrin kella lestuva nija tähtedest noopaid.

Õhtupoolikul kirjeldati kiriku siset, lühtrid, hauarive ja kiriku juures olevaid kirikute. Õhtul mõõtriin õpetajamaia.

8. juulil. Homminiul lugin arhiivimaterjale. Homminupoolikul käiti sunnaadsdel. Mõõtriin sunnaadsade sunna. Vana sunnaia käitin latri hand-haualt otrides vana hauariva. Leidisin viis eestikeelset hauariva ajast enne aastat 1870. Kuna arvatakse sadama hauata, siis mäs-
viriin üles arhivilt nende hauarivade arvused, jät-
tes koopiad võtmata. Õhtupoolikul karutariin altari
ja kantsli kirjeldamiseks. Seda tööd katkestasid
vihmahood, millede ajal suurtist puudest ümbrit-
setud väikeste anendega kiriku muutus nii
primedans, et polnud võimalik altari ja kants-
li erinevaid väike määrata. Õhtul eel lugin
viitatriooni protokolle. Õhtul sõitriin Tartu.

Registreerimistööd jätkuata onitus mul võima-
lus 28. juulil. Õhtupoolikul sõitriine Palomun
sela stud. mud. 2. Laisaarega, kes tegi ülevõtteid
kirjeldatavast esimest, alul viirikus (pitaid 3, 7,
9-13 ja 22) ja hiljem väljaspool viirikut (pitaid 4,
19-21, 25, 26-29).

29. juulil. Homminiul lugin arhiivimaterjale. Homminupoolikul võitriin sunnaial vanadelt hane-

näjadelt noopriaid. Kesupäeval kuletatiin paar-
kolm tundi niiku eeskojo põlades arve ha-
niri puhastamiseks. Tähtsin niilt võtta verinoopriat.
Paber niile aretamis õnnestus hästi ja me lootein
saada siit väärtusliku noopria. Kuud paari päe-
va pärast, kui õpetaja oli hakanud noopriat
niilt ära võtma, oli see natu rebenenud, ku-
ma ta polnud veel täiesti kuivanud, niimelt
üks niri ots on madalamal. Ja rinna tähtede
aunudele koguneb veri ning paber ei saa seob
võlde kuivada. Õhtupoolikul võtiti niimistadele
leitudvatut niijadest noopriaid ja lugetiin arhi-
vimaterjale. Õhtul sõititi Tartu tagasi.

Kolmandat korda sõititi Palamusele 25. septembril
kesupäeval. Õhtupoolikul lugeti viitatriiviprotokolle
ja asuti arhiivimististiku koostamisele.

Pühapäeval 26. septembril. Homminupoolikul oli
niinuu jumalateenistusel, niilest osa võtis vaid
15 inimest. Osavõtjate arvone arv oli tingitud sellest,
et õhtupoolikul oli kohaliku Tuletõrje ühingu aas-
tapäeva puhul pidulik jumalateenistus.

Pärast homminupoolist jumalateenistust sõititi Rosla
Heinmetia vaatama Johannese kabeli aset. (Kunne seenorde
käigu Palamusele teostatiin jalgrattal). Mõningate en-
vikaunude ja teenurimiste järele leiditi Rosla met-
savalhi talu. Tähtsin metsavahilt võtada teateid

kabeli aruosa asukohta. Kuid metsavahi talus polnud nadagi rader. Sinna minnes oli mõõdetud kantulivõtjaist. Tulid tagasi nende juurde ja uurisin niilt kabeli aruosa juure. Sai aga mitmesuguseid andmeid. Ühed soovitarid olid kolmandalt, teised neljondalt metsavahilt. Kuna kolmanda metsavahi soovitajaid oli enam, siis toimides nende nõu juure leidsin ootava „virkumäe“. Tahtsin ka jäädumtada saäl mahaolevaid vrikumäki, mil- lens tein ülevõtte. Kuna mul kaasasolev fotoapa- raat võimaldas ainult momentvõtte tegevust, siis nagu hiljem selgus, ei olnud jätkunud metsavahust valguselt ülevõtte õnnestumisen.

Roka suumetast tagasihoidul peaturin järgmise päeva hommikul Roka-Palamuse teesõlles uitas regulatsiooni pool.

27. septembril. Palamusele tagasihoidul, sõitn uske Kuremaa mõisa metsas asuvat von Oettingenite püsnoua matusepaina vaatama. Tein saäl vasta- vad märnmed ja ühe ülevõtte (pilt 25.) Kabelisse siise pääreda polnud võimalik, kuna matusepain ou eromandus. Öhtupoolikul tein ülevõtte uue suumaa värvast (pilt 24.) ja lugerin viitatriivoni protokolle.

28. septembril. Hommikupoolikul registreerin nuuadadel erinevate haumõnide tüüpe ja

neude erinemisega. Selle töö aga vastutas viim-
 nemi järgmise päeva õhtupooline, õhtupooline
 koostamine arhiivi nimetis. Nende peal tähendab,
 et viimane on koraldamata ja süstematiseerima-
 ta.

29. septembril. Kommuni pooline jõudum arhiiv-
 i nimetis koostamis, millele tööga jõudum lõpuks
 õhtupooline. Lühike õhtu muutus ilu ilusaks ja
 ma võisin jätkata rühmadadel haumärkide tüüpide
 registreerimist. Jõudum selle tööga lõpuks õhtu.

30. septembril. Kommuni tein märumeid suunata
 väiksele kohta. Kella 11 paigu alustamist sõitu Tartu
 poole. Käim vaatamas Karmimäe küla ja Pinnjõe
 mõisa põllus olevaid rauasagseid matusepaiku. Mõv-
 dum ka vana külas olevast viirast. Käim vas-
 tamas vana endist palamaja, mille keldris mitme-
 kordset teemistimist järele. Tein saäl ülevõtte (pilt. 6).
 Jõudum Tartu õhtu eel.

Kirjeldumede mälestusmärkide registreerimistöö
 Palamisel oli huvitavaks vahelduseks muude stu-
 diumitööle. Töö osutus kergem tänu kohaliku
 õpetaja lahkele vastutusele.

Otto Tallinn
 stud. theol.